

Jan Dostal

Tři kapitoly o Komenském

1994

O b s a h

1 Muž touhy	
Životní příběh J.A.Komenského	1
2 Muž dvou tváří	
Pedagogika J.A.Komenského a pedagogika R.Steinerera	19
3 Hledač ducha	
Komenského otázky po nadsmyslovém poznání	34

Motto :

Jedno z prvních dobrodiní anthroposofie záleží v tom, že učí vidět věci,
jichž si člověk dříve nepovšiml.

1 Muž touhy

Životní příběh J.A.Komenského

Výlohy knihkupeckých obchodů dokumentují rostoucí zájem o životopisy známých osobností všeho druhu. Vyvěrá nepochybně z bezděčného přesvědčení, že právě vylíčení životního příběhu může čtenáři důvěrně přiblížit určitou osobnost. Je tomu tak? Ano, jistě. A přece většina čtenářů životopisů netuší, že životopis by jim mohl prozradit o podstatě druhého člověka ještě mnohem více, než od něho očekávají. Jsou totiž zvyklí sledovat, jak si určitá osobnost počíná v různých životních situacích, a z toho si kreslí obraz jejího charakteru. Ale to je jenom část toho, co se dá ze životopisu vyčíst. Už počátkem tohoto století ukázal Rudolf Steiner (1861-1925), že studium životopisů je možné prohloubit velmi zásadním způsobem ještě dvěma novými, dříve neznámými směry.

Za prvé dovedl už ve svém základním spise z r. 1904, v „Theosofii“ (české vydání Baltazar Praha 1992), že svědectvím o individualitě člověka není jenom jeho chování v různých situacích, nýbrž že obdobným svědectvím jsou už tyto životní situace samy, a to proto, že jejich vznik není náhodný, nýbrž je dílem skryté vyšší individuality člověka – té, která se při narození spojuje s pozemskou existencí a smrtí se od ní odlučuje, ale sama přitom zůstává zakotvena ve světě věčného trvání. I okolnosti, do nichž osud člověka postupně uvádí, patří tedy k jeho bytosti. Čtenáři životopisů to často polovědomě cítí, často si například s představou jisté osobnosti neoddělitelně spojují lesk umělecké kariéry nebo léta strávená v ponížení a chudobě, a přece, pokud by se nad vnějšími okolnostmi života zamýšleli, sotva by v nich viděli moudrost vyššího osudového vedení; asi je budou připisovat více nebo méně náhodě. Teprve Steiner ukázal, že je možné si uvědomit přímou souvislost mezi osudovými událostmi a lidským já, a to důsledným pozorováním lidských zkušeností, vloh a činů a prohloubeným uvažováním o nich.

Za druhé poukázal z mnoha hledisek a v mnoha přednáškách během posledních let svého života na to, že život není souvislým řetězem příčin a následků, nýbrž že v celém jeho průběhu od dětství do stáří se do něho postupně zapojují vždy nové, do té doby sotva postřehnutelné složky jeho vlastní nadsmyslové bytosti. To znamená,

že člověk se nerodí rovnou už v oné podobě, kterou Steiner líčí například v „Theosofii“ jako bytost o devíti člancích, nýbrž že do této podoby dorůstá teprve během let. Steiner mluví o tom, že vždycky přibližně za sedm let se ujímá rozhodné úlohy v životě jiný článek lidské bytosti, neboť duchová individualita, která se z nadsmyslového světa spojuje v člověku se světem Země, si krok za krokem, zvolna, připravuje od sedmiletí k sedmiletí své tělesné a duševní schránky. V prvním sedmiletí – přesněji: až do výměny prvních zubů – pracuje na fyzickém těle tak, aby se mohlo stát nástrojem individuálního osudu a individuální působnosti. Ve druhém sedmiletí – do hlasové mutace (resp. pohlavní dospělosti) – se dotváří a individualizuje „tělo étherné“, tedy organismus životních sil a základ paměti a myšlení; v dalším sedmiletí „tělo duševní“ („pocitové“, „astrální“), bytostná základna pro budoucí citové prožívání.

O průběhu těchto tří prvních sedmiletí mluvil Steiner ve svých pedagogických přednáškách neobyčejně podrobně; poukazoval na to, že jejich odlišný ráz si žádá i odlišný přístup vychovatelů a učitelů k dítěti. O tyto jeho vývody se opírá waldorfská pedagogika i anthroposoficky orientovaná léčebná pedagogika.

Rozdílnost prvních tří vývojových období – jakmile ji člověk jednou objevil – je neobyčejně zřetelná a nepotřebuje, aby byla zvýrazňována jakýmkoli dalšími úvahami. Mnohem méně nápadný je další postup sedmiletého rytmu v průběhu pozdějšího života. Méně nápadný především proto, že změny, k nimž nyní dochází, se odehrávají skoro výhradně ve vnitřním životě a zdaleka se už tolik nenabízejí vnějšímu pozorování. Navíc je členění do sedmiletých epoch překrýváno nejrůznějšími karmickými, osudovými vlivy: do vývoje zasahují významné události, nezdary, úspěchy, nemoci, důležitá setkání atd., jejichž vliv bývá mnohem nápadnější než vliv skrytého sedmiletého rytmu. A přece je možné – pokud jsme dostatečně pozorní a vnímaví – sledovat u každého člověka, jak se od jednoho sedmiletí k dalšímu proměňuje jeho vztah k sobě samému i k světu. Ve 4. sedmiletí se osamostatňuje „duše pocitová“ jako první posel lidského já. Pak – po 28. roce – se procitlé síly lidského já mohou začít projevovat důsledněji i v myšlení, neboť nyní se rozvíjí „duše rozumová“ („uvažující“). Až po 35. roce, kdy se už znatelně uplatňují v tělesném organismu síly odumírání, začíná se silněji uplatňovat „duše vědomá“

(„uvědomující“), a konečně přibližně po 42.roce vlastní duchové články člověka.

Sedmiletý rytmus se projevuje navenek zejména tím, že se vždycky asi za sedm let vyměňují téměř všechny látky fyzického organismu člověka. Kromě toho ovšem poukazuje anthroposofie i na to, že v každém sedmiletí je člověk převážně vystaven jinému planetárnímu vlivu, přičemž celé střední období života (tedy období přibližně od 21. do 42.roku) je v tomto smyslu „sluneční epochou“. Podobně mluví anthroposofie o tom, že v jednotlivých sedmiletích do života různě zasahují bytosti duchových hierarchií, stojících nad člověkem. Ale to nejdůležitější, co je možné ze Steinerových výkladů vyvodit, je přece jenom ono všeobecné vědomí, že v každém sedmiletí probíhají v životě člověka zásadně odlišné děje, dané pokaždé tím, že se začíná uplatňovat nový článek jeho bytosti.

Mluvili jsme už o tom, že členění průběhu života podle sedmiletého rytmu nebije do očí, že bývá naopak zastřeno nápadnými událostmi osobního osudu. Kdo se snaží sledovat zákonitost sedmiletého rytmu, může se tím snadno cítit dezorientován. Pomocí pro lepší orientaci v zákonitostech životního rytmu mohou být životopisy osobností, u nichž sedmiletý rytmus je výraznější, nápadnější než u jiných. Tak tomu bývá především u osobností duchovně mimořádně vyspělých. Takové osobnosti obyčejně prožívají na své pozemské pouti méně intenzivně svůj ryze osobní osud, jsou proto také méně postihovány důsledky svých poblouzení a provinění z minulých životů, zato se stávají stále zřetelněji nositeli nadosobních osudů svého národa nebo i celého lidstva. Proto se rytmická zákonitost jejich životní použi může jevit mnohem nepokrytěji než u ostatních lidí. Dalo by se říci, že vyšší svět formuje celou jejich bytost takovým směrem, jak si to v určitém případě žádá jejich nadosobní, vůdčí poslání; toto formování pak probíhá v dokonalé harmonii s přirozeným rytmem lidské pozemské inkarnace. Jejich osudem prozařuje praobraz průběhu lidského života.

V 1. epištole ke Korintským mluví apoštol Pavel o tom, že byl učiněn „divadlem pro svět, pro anděly i pro lidi“. Vyjadřuje těmi slovy, že to, co prožíval, nebylo prostým výsledkem jeho karmických dluhů, ale mysterijním dramatem, zjevujícím nadosobní souvislosti, v případě Pavlově zjevujícím jeho účast na pašijové cestě Kristově.

I život Jana Amosa Komenského (1592-1670) je možné sledovat skoro jako

mysterijní drama, zjevující podivuhodným způsobem jak praobraz lidského života Vůbec, tak cesty osudu, jimiž je určitá individualita připravována na své poslání; patří k nim i nejtěžší utrpení, stále nová zklamání a bezdomoví.

O prvních dvou sedmiletích Komenského života (1592-1606) se dochovalo málo zpráv. Ale i to málo není bez významu. V 10 a 11 letech ztratil oba rodiče. Kdo vyrůstá jako sirotek, bude se po celý život dívat jinak na své mládí než někdo, kdo si při pohledu nazpět může připomínat pocit přirozené ochrany v rodině nebo láskyplnou náruč, která ho očekávala při návratech domů. Protože se cítí vytržen z rodinného společenství, cítí se i méně zakořeněn v lidském společenství vůbec. Už tady se ohlašuje jeden ze základních motivů Komenského života: bezdomoví.

Nejen to. Osiřelého chlapce tehdy k sobě přijala teta ve Strážnici. Můžeme předpokládat, že se pro něho snažila vytvořit hřejivý domov. Umožnila mu také, aby ve Strážnici navštěvoval bratrskou školu. Ne nadlouho. Když mu bylo 13 let, vpadlo zase jednou uherské vojsko na Moravu a Strážnice byla vypálena. Tak se uzavřelo jeho dětství. Hrůzný obraz požáru mu je ve vzpomínce navždy zastřel jako opona. Ale snad právě vědomí o vlastním rozrušeném dětství přispělo k jeho pozdějšímu láskyplnému porozumění pro dětskou duši...

Vyrůstal nyní u poručníka-mlynáře v Nivnici. Školu směl navštěvovat až zase v 16 letech, do té doby na to chyběly peníze. Byla to latinská škola v Přerově. Chlapec nejen dobře zvládl učení v dotud neznámém jazyce, ale do konce 3.sedmiletí svého života (1613) absolvoval i celé německé theologické studium v Herbornu. Seznámil se tam se základními směry tehdejšího vědeckého uvažování: na jedné straně s přírodovědou opírající se o Aristotelovu filosofii, na druhé straně s přírodovědou vycházející z představ biblického popisu stvoření světa. Měl vynikající učitele, od nichž mohl převzít racionální metodu encyklopedické práce. Nahlédl v té době i do pokusů o reformu školského studia, žádajících, aby základem práce ve škole byl mateřský jazyk. Na studijních cestách, které podnikl po skončení studia, se mu podařilo zakoupit originál Koperníkova spisu „O pohybech nebeských těles“, který pak zůstal nadlouho v jeho vlastnictví. Když uzavřel své theologické studium, bylo mu 21 let.

Ve 22 letech se stal rektorem téže školy v Přerově, kterou před necelými čtyřmi

roky navštěvoval jako žák. Ale brzy byl vysvěcen na kazatele Jednoty bratrské. Ve 26 letech se oženil a usadil ve Fulneku, kde měl na starosti sbor mluvící zčásti česky, zčásti německy. Mohli bychom se domnívat, že jeho život byl vyplněn jednak pohodou mladého manželství, jednak péčí o fulnecký sbor. Nebylo tomu tak. Právě v těchto letech Komenský doma neúnavně studoval. A to nikoli literaturu, o níž bychom předpokládali, že by měla především zajímat mladého theologa. K autorům, do nichž se zhloubával, patřil, pravda, i svatý Augustin, ten, na kterého se často odvolávala reformace. Ale byl mezi nimi i Mikuláš Kusánský, kardinál, kterému se málem podařilo znova sjednotit západní a východní církve, a velmi osobitý myslitel, snažící se sklenout myšlenkový most od nejniternějšího mystického prožívání až k pochopení zákonů vnější přírody. Dále Jan Tauler, Tomáš Kempenský a řada dalších mystiků, a konečně literatura hermetická (dnes bychom řekli: okultní), alchymistická a rosekruciánská. Ta tehdy kolovala po Evropě jak v podobě tištěných knih, tak opisů, a přinášela v různých variacích myšlenku všeobecné reformace lidstva na základě prohloubeného poznání. Co Komenského tak silně přitahovalo právě k této literatuře? Sám se o tom nevyjadřuje. Ale připomeňme si, že po 21.roce člověk začíná prožívat, že se v něm jeho já probouzí k samostatnému životu, zatím v podobě „duše pocitové“ („pocitující“), tj. zejména v citové oblasti. Procitající Komenského já se tehdy bezpochyby rozhlíželo po něčem, co by mu bylo osobně blízké, co by s ním bylo spřízněno, - a nacházelo to ve spisech křesťanských mystiků, alchymistů a rosekruciánů. Právě navazování vztahu k těmto myšlenkám bylo vůbec prvním výrazným projevem jeho individuality. Osud ho podporoval tím, že mu v té době dopřával poměrně klidná léta, takže se jeho vztah k světu mohl všestranně rozvíjet pod dotykem těchto myšlenek.

Jestliže se kolem 28. roku začíná zřetelně projevovat další článek lidské bytosti: „duše rozumová“ („uvažující“), znamená to, že se člověk v tomto období – pokud se ve svém vývoji nezastavil – bezděčně snaží získat nejen citový poměr k světu i k sobě (jako doposud), ale i osobité pochopení pro obsáhlé otázky existence. Chce hlouběji porozumět světu, lidem, sám sobě. Jaké možnosti k takovému porozumění poskytl tehdy Komenskému jeho osud? Jestliže do 28.roku žil navenek v klidu, ocitl se teď náhle ve víru ničivých pohrom. 1620 došlo k bitvě na Bílé hoře, v níž český

národ ztratil politickou svéprávnost i náboženskou sovobud. Tvrdě trestající hněv krále Ferdinanda se obrátil proti příslušníkům všech nekatlických konfesí. Jako první byli ze země vykázáni kazatelé Jednoty bratrské. Na Komenského byl kromě toho vydán osobní zatykač. Musel opustit Fulnek a skrývat se v okolních vesnicích a lesích. Brzy nato mu zemřela žena a nejprve jedno z obou dětí, pak druhé. Jeho rukopisy, uložené narychlo v bednách na radnici ve Fulneku, byly objeveny a veřejně spáleny. To všechno dohromady srazilo Komenského vnitřně k zemi. Zoufalý, rozevaný, snažil se dobrat se smyslu toho, co se událo. Kde měl hledat oporu, útěchu, novou naději? Ještě po desíletích vzpomíná, jak v noci, neschopen usnout, listoval v Písmu a volal „v nepopsatelných úzkostech“, „s nepoznanou horoucností“ (1/) k Bohu. Jímavé svědectví o jeho tehdejších vnitřních zápasech podává jeho dialog „Truchlivý“ (1. a 2.díl z r. 1623-24). Sám nastiňuje později jeho obsah takto: „Nejprve mluvila zdrcená duše s vlastním rozumem, který se snažil vzpružit ji mnoha útěchami... Pak přišla na pomoc víra a připojila ne jeden lék z Písma, ale i ona zůstala bez valného účinku.“ Všimněme si: ani rozum, ani víra nedokázaly podepřít sklíčenou duši. Komenský se octl až na dně vnitřní bezmoci, ve stavu nicoty,. Pak ale prožil něco, co později pouze naznačuje, nikdy podrobněji nepopisuje: bezprostřední setkání s Kristem a s tajemstvím jeho pašijí: „Konečně přišel Kristus: vykládal tajemství svého umučení, vypravoval, jak je pro člověka blahodárné být ponižován, zraňován, ušlapáván a ničen před tváří boží, a tím vracel duši konečně plný klid, útěchu a blaženství.“ (1/) Totéž, co ho předtím tisklo k zemi a plnilo zoufalstvím, se změnilo jakoby kouzlem ve zdroj vnitřního míru a útěchy. Tato zvláštní inspirace, kterou tehdy prožil v meditaci nad Kristovým utrpením, stala se mu pak trvalým útočištěm v dalších letech života.

Klid, který nově získal svým mystickým zážitkem, obráží se výmluvně v díle, které vzniklo ještě v témže roce a na něž už nepadá ani stín prožitých tragických otřesů. Komenský se v něm představuje už jako nevzrušený pozorovatel života a vykresluje s usměvavým nadhledem a líbezným humorem všechny druhy krátkozrakého lidského pachtění za slávou, mocí a věděním, aby v závěru, ve vřelém přiznání ke Kristu, rozezvučel češtinu do velkolepé hymnické velebnosti. Tak povstalo dílo, které patří k vrcholným výtvorům české literatury: „Labyrint světa a lusthauz srdce“ (v

pozdějších vydáních: „a ráj srdce“). Líčí cestu poutníka, procházejícího labyrintem světa a postupně si uvědomujícího bláhovost všelikého lidského snažení, až nakonec nachází smysl života v setkání s Kristem ve svatostánku srdce.

V období přibližně mezi 28. a 35. rokem člověk usiluje o porozumění pro svět ve smyslu „duše rozumové“. „Truchlivý“ i „Labyrint“ naznačují, jakého druhu bylo porozumění, k němuž Komenský došel uprostřed ničivých osudových vichřic. Dalo by se ve zkratce vyjádřit asi takto: Smyslový svět je říše klamu a marnosti, jež není s to člověku ukázat pravý cíl života. K němu člověk dospívá, když se dokáže ztotožnit s utrpením Kristovým a tím zakotví přímov božském centru světa.

V roce, kdy vznikl „Labyrint“, 1624, se Komenský podruhé oženil.

Hned v dalším roce naráží jeho úsilí o poznání na novou, nečekanou otázku. V německém městečku Sprottau (dnešní Szprotawa v Polsku) se seznamuje s prostým člověkem, jirchářem Kotterem, o němž se vypráví, že má prorocké vize a že venku v přírodě komunikuje s anděly. Komenský jako uvědomělý theolog byl pevně přesvědčen, že Boží zjevení bylo provždy ukončeno Novým zákonem, a zprávy o Kotterovi přijímal se značnou nedůvěrou. Ale v rozhovorech s ním se přesvědčil o jednom: byl to člověk zcela bezelstný a nelhal. Šlo zde tedy skutečně o zážitky pocházející od Boha? Znamená to, že Bůh může stále ještě promlouvat k lidem a že člověk může za jistých okolností vnímat i skutečnosti jiného světa než smyslového? Komenský zápasil s touto otázkou po celý život (podrobně se tím budeme zabývat ve 3. kapitole této studie). Ale právě její neuzavřenost a vědomí bezmocnosti lidského úsudku ho vybavily podivuhodnou vnitřní otevřeností pro zkušenosti a myšlenky druhých. Dovedl nezaujatě naslouchat i lidem, nad nimiž jiní mávli pohrdavě rukou. Málo se dnes připomíná, že Komenský byl jedním z géniů tolerance a že neúnavně usiloval slovem i písmem o vzájemné sblížení křesťanských církví. Nepochybně ho k těmto snahám podněcovalo i vědomí, jak těžké je posoudit, co je pravé zjevení Boží a co ne.

Ve 35 letech už člověk vstupuje do druhé poloviny života. V jeho organismu začínají převažovat procesy odumírání. Jeho organismus ho už neprovokuje svou vlastní životností k různým činnostem. Člověk je ve svých aktivitách odkázán stále více na sebe, na své já. Právě toto jsou předpoklady pro výrazný rozvoj „duše

uvědomující“ („vědomé“). Pokud člověk nyní neustrne ve svém vývoji, procitají v něm s dosud nepocitovanou naléhavostí otázky po tom, co je skryto za závojem smyslového světa, - otázky po podstatě světa i vlastní bytosti: „Kdo vlastně jsem a jaké je mé poslání ve světě?“

Na začátku této epochy své životní pouti musel Komenský opustit definitivně svou vlast. 35letý se odebral s mnoha dalšími členy Jednoty bratrské začátkem r.1628 do města Lešna v Polsku. Ztratil pozemský domov. Dodejme, že na konci tohoto životního období se pak odhodlává k neobyčejně bolestnému rozhodnutí, k němuž se později ve vzpomínkách často s lítostí vrací. V r.1661 píše: „Nikdy jsem neměl v úmyslu po latinsky něco psát, natož vydávat. Brzy v mládí pojala mne touha, abych toliko pro svůj národ složil v mateřštině nějaké knihy a jemu tím prospěl, a ta touha mne neopustila po celých těch padesát let...“ (1/). On, který tedy jako básník, spisovatel a theolog chtěl psát především pro svůj národ, se vzhledem k situaci tohoto národa i své vlastní nakonec rozhodl psát pro příště svá závažná díla latinsky, tedy pro celý svět. Jeho přímá spojitost s vlastním národem tím byla přervána. Byl to pro něho další krok k vnitřnímu odcizení vůči pozemskému světu. Skutečným domovem se mu stával stále více svět myšlenek a svět křesťanských náboženských představ.

„Kdo vlastně jsem a jaké je mé poslání ve světě?“ Navenek se Komenský v Lešně živil jako výpomocný učitel. Ale doma, u psacího stolu, sepisoval už od roku 1627, tedy od začátku tohoto sedmiletí první verzi své slavné „Didaktiky“, knihy o hlavních zásadách školního vyučování. Ve světě tehdy ještě zcela neznámý, vykročil už na cestu, aby se stal „učitelem národů“. Výchovu a vyučování chápal jako prostředky, aby se lidstvo, generace po generaci, mohlo opět sjednotit s Bohem, od něhož se vzdálilo. Smyslem výchovy i vyučování má být obnova obrazu Božího v člověku, výchova má být cestou k znovunalezení ráje.

O své práci tehdy psal: „Denně se naskytují podivuhodné myšlenky, které vesměs slibně nasvědčují jakoby obnově ráje. Je mi, jako bych již na dosah ruky měl onen zlatý věk, který předpovídaly naše věštby, a pozoroval jej s největší obdivnou uznalostí vůči Boží moudrosti i radostným jásosem svého srdce.“ (2/)

V jedné z pozdějších studií píše: „Školy necht' jsou nejen dílnami lidskosti, semeništěm společenství, předehtou celého života, ale i tím, co požaduje ustanovení Boží: dílnami nebeské moudrosti, rájem církve a předehtou věčnosti samé. To je suma mých didaktických snah, to je to, co jsem chtěl říci.“ (3/)

Jeho „Didaktika“ se snaží prokázat, že oněch velkých cílů lze dosáhnout metodicky promyšleným systémem výchovy a vyučování. Tuto stránku Komenského didaktických úvah charakterizuje Jan Patočka takto: „Promyšlená plánovitost má proniknouti veškerý život: v poznání je toho výrazem pansofie, v praxi všenáprava, plánovitě osnující život společností, národů vzdělaných i nevzdělaných; univerzálním prostředkem tohoto zracionalizování života je výchova, kterou chápe posléze jako vševýchovu, tj. podrobný, plánovitý rozvrh životních činností od lůna mateřského do smrti. Tento racionalismus prostředků nebrzdí zde neracionální, metafyzicko-theologická povaha cílů, které jsou všemu tomuto plánovitému úsilí kladeny, neboť tyto cíle jsou stanoveny tak, aby plánovité úsilí se ustavičně stupňovalo, stávalo pořád všeobecnějším a pronikavějším. Všecko ve světě se přerůstá, směřuje nad daný stav, spěje za vyšším a dokonalejším, v tom smyslu se překračuje a pokračuje; tedy o člověk.“ (4/)

K této promyšlené systematickosti přispěla i jeho četba v té době. Právě když pracoval na „Didaktice“, dostaly se mu do rukou spisy nedávno zesnulého Francise Bacona z Verulamu, průkopníka nových myšlenek o vědecké metodě. I když Komenský nepřijal za své všechny Baconovy názory, jsou jeho myšlenky o metodě vyučování podivuhodnou analogií Baconových představ o racionální metodě vědecké práce.

Vedle „Didaktiky“ vznikla v tomto úseku Komenského života řada dalších významných spisů. V jednom z nich, latinské „Fyzice“ („Physicae synopsis“ – česky přibližně: „Stručná nauka o přírodě“), měl možnost konfrontovat svůj přístup k poznání s Baconovým. Bacon považuje poznání za bezpečné jenom tehdy, vychází-li ze zřetelných smyslových vjemů; z nic je možné vyvozovat přesné pojmy a od nich stoupat výš, k pojmům stále obecnějším a abstraktnějším; ale jediným spolehlivým východiskem poznání jsou právě smyslové vjemy. Komenský sice také uznává smysly za zdroj poznání, ale uvádí ještě dva další zdroje, nezávislé na

smyslech: jedním z nich je rozum, druhým Písmo svaté. Pravdivé poznání pak vzniká teprve souzvukem všech tří zdrojů. To je východisko, z něhož se Komenský snaží sestavit přehled základních poznatků o přírodě. Dochází k představě o světě, v níž všechno pozemské je nakonec výrazem a zrcadlením nebeských zákonitostí. (K jeho názorům se podrobněji vrátíme ve 3.kapitole.) Jeho „Fyzika“ byla v jeho době velmi proslulá, s novými objevy upadla v zapomnutí.

Souběžně s „Fyzikou“ pracoval Komenský na díle, jež mu mělo rázem vynést světovou proslulost: „lanua linguarum reserata“ („Dvéře jazyků otevřené“). Vyšlo nejprve latinsky, krátce nato česky, a brzy bylo překládáno do všech evropských jazyků. Je to první praktická konverzační příručka, obsahující 100 kapitol a 1000 vět, s ilustracemi, jež navrhl sám Komenský. Ilustrace slouží tomu, aby žák byl jasný význam každého výrazu. Ale zásadu názornosti tady Komenský nechápe jenom ve smyslu vnější ilustrativnosti, nýbrž výslovně i ve smyslu názornosti myšlenkové všude tam, kde nejde o záležitosti viditelného světa. Geniální metodická promyšlenost příručky přivodila její rychlé rozšíření.

Ale „lanua“ má ještě jinou, skrytou stránku, která poukazuje na vliv rosekruciánských myšlenek. Látka je v ní totiž uspořádána tak, že začíná stvořením světa, pak vede přírodními říšemi, různými obory lidské činnosti, až nakonec ústí do perspektivy budoucí spásy lidstva, čili – jak to vyjadřuje norsko-česká badatelka Milada Blekastadová – „od původu v Bohu všemi sférami života až k Nejsvětější Trojici“. Tento rosekruciánský rozvrh látky pak Komenský dodržuje ve všech učebnicích, což později ocenil i Goethe, když vzpomínal, jak v dětství listoval v Komenského obrázkové knížce „Orbis Pictus“ („Malovaný svět“).(5/)

V téže době stačil Komenský napsat i první příručku předškolní rodinné výchovy – „Informatorium školy mateřské“. Vyšla 1632 česky, o rok později německy. Komenský se v ní pokusil přehlédnout množství instinktivně zachovávaných tradic ve výchově dětí a pozvednout je do jasu logicky uvažujícího rozumu, uspořádat je, zhodnotit a doplnit. Kniha svědčí na mnoha místech o jeho láskyplné pozorovací schopnosti a přesvědčivě dovozuje, že hlavním výchovným prostředkem každé předškolní výchovy musí být napodobování.

Dodejme ještě, že v tomto tak významném sedmiletí svého života byl Komenský zvolen seniorem Jednoty bratrské. Byla tím na něho přenesena mimořádná odpovědnost za další osudy tohoto nejčistšího, nejskromnějšího, nejláskyplnějšího křesťanského společenství.

Následující sedmiletí – od 42. do 49. roku pro Komenského 1634-1641 – znamená v lidském životě obecně možnost výrazného pootevření dveří do oblasti ducha; vlastní daleká budoucnost už může nyní vysílat první paprsky do lidského nitra. Komenský žije v Lešně, nyní už jako rektor školy, ale stále také jako kazatel Jednoty. Ujímá se nyní své nejduchovnější úlohy: začíná pracovat na „Pansofii“ – souhrnu všeho lidského vědění, včetně všech zjevných pravd, jakožto předpokladu pozvnesení a posvěcení lidstva (v rosekruciánském smyslu). Zevně je to pro něho doba poměrně klidná – a přece nezapomínejme, že v Evropě v té době stále ještě zuří třicetiletá válka, na jejímž výsledku bude záviset osud Komenského, Českého království i Jednoty bratrské. Komenský se ve světě pomalu stává známou osobností – je pochopitelné, že se proto také objevují odpůrci jeho myšlenek. I sama Jednota se nejprve bouří proti jeho pansofickým úvahám a Komenský se musí vůči ní hájit zvláštním spisem. Ale cítí stále zřetelněji, že jeho skutečné poslání je všelidské, že přesahuje všechny národní i církevní hranice.

Hned na začátku dalšího sedmiletí (1641-1648) odcestoval se souhlasem Jednoty do Anglie, odkud mu došlo pozvání na základě jeho přípravných spisů k zamýšlené „Pansofii“, přeložených už dokonce bez jeho vědomí do angličtiny. Podle jeho směrnic se má v Londýně vytvořit světové „Kolegium světla“, tj. vědecké kolegium dvanácti mužů, kteří by měli za úkol spojit všechna dosud oddělená vědecká odvětví v jedinou soustavu. Komenský se pustil dychtivě do práce, ale revoluční vření v Anglii brzy nato rozdělilo kruh jeho příznivců do obou zneprátených táborů, takže jeho další pobyt v Anglii se už nezdál být smysluplný. Komenský odcestoval do Švédska, kde se podle vůle královského dvora mělo na školách učit podle jeho didaktických zásad, a od Komenského se očekávalo, že k tomu účelu zpracuje učebnice.

Švédsko bylo zemí, ve kterou česká emigrace skládala největší naděje. Komenský byl už mužem velkého světa a snažil se také podle svých sil využít svého vlivu ve prospěch Jednoty bratrské. Rozmlouval se švédskou královnou (která se

naučila latinsky z jeho „Dveří jazyků“) a opětovně jednal s nejvlivnějším mužem Švédska, kancléřem Oxenstjernou. Získal od něho ujištění, že po skončení války bude v českých zemích obnovena náboženská svoboda. Komenský se v té době také pokoušel přispět k míru mezi protestantskými církvemi, ale bez úspěchu, podnítil tím jen u mnoha lidí nepřátelské smýšlení vůči sobě.

Usadil se i s rodinou v hlavním městě švédského Pruska Elbingu (dnešní Elbląg v Polsku) a byl mu přislíben pravidelný plat. Komenský však viděl svou úlohu v jiném světle než jeho švédští chleboďárci. Věděl, že jeho angličtí přátelé od něho nadále očekávají pansofické spisy, zatímco Švédsko požaduje učebnice. Pro něho obojí nerozlučně souviselo, neboť obsah učebnic musel vyplývat z pansofického systému a jeho kategorií. Přitom pansofie neměla být pouhým popisem toho, co je, ale i shrnutím toho, co by mělo být, tedy i morálních zásad a reformních snah. Komenský cítil, že stojí před nezměrnou úlohou a že si musí nejprve zjednat zásadní jasno v otázkách pansofie, má-li se jeho pedagogika ubírat správným směrem. Začal tehdy koncipovat své nejobsáhlejší dílo, „Obecnou poradou o nápravě věcí lidských“. Byl přesvědčen, že toto je hlavní úkol, který mu uložil Bůh. Bylo pochopitelné, že práce na učebnicích, zasazená do složitých pansofických souvislostí, postupovala pomalu. Švédští příznivci byli netrpěliví, vytýkali mu, že neplní, co od něho očekávali. Jenomže Komenský nebyl ochoten odbočit z cesty, kterou viděl zřetelně před sebou. Nakonec se rozhodl opustit Elbing a na podzim 1648 se vrátil do Lešna. Toužil po svobodě a po klidu pro svou práci. Ale osud mu uchystal něco jiného, než doufal.

Události 9.sedmiletí jeho života (1648-1655) připomínají svou neúprosnou tragikou dobu po jeho 28.roce. Dva dni po návratu do Lešna zemřela jeho druhá žena. Sám těžce onemocněl. Hned nato mu došla zpráva, že při jednáních o mír v Osnabrückeru vůbec nebude projednáván požadavek náboženské svobody v Čechách. Napsal zoufalý dopis kancléři Oxenstjernovi: „S jakou radostí slyšeli dříve moji krajané, postižení pro evangelium, slova, která ústy mými i jiných dala hlásati Tvoje Jasnost, že nebudeme opuštěni, s takovým smutkem slyší nyní, že jsme opuštěni, ba již opuštěni při jednání o mír v Osnabrückeru. Jsme-li vylučováni z účasti na všem, co je nám platné, že jsme k Vám vzhlíželi jako k svým (po Bohu) osvoboditelům? Co platné zmáhati Vás našimi slzami, jestliže znovu vydáváte do

rukou utiskovatelů ty, jimž takřka již zachráněným navrátiti svobodu je ve Vašich rukou?... Shlédněte na národ, který jako první mezi evropskými národy ráčil shlédnouti Kristus tím, že jej vyrval z temna Antikristova, národ, který dříve než ostatní národy přijal osvícení, samojediný po celé století vydržel běsnění zuřivosti Antikristovy. Rovněž nedávno, když se nepřátelé rozhodli vyvrátiti všechny, jedny po druhých, byl náš národ první, který zachytil útok, s tím výsledkem, že vlastní zkázou zůstavil ostatním příležitost, aby se hájili... (6/)

Jeho zapřísahání bylo marné. Mír vestfálský pohřbil všechny naděje českých vystěhovalců. Komenský tehdy napsal svůj jímavý „Kšaft umírající matky Jednoty bratrské“. Viděl, že Jednota je vývojem věcí odsouzena k zániku, a tak se jejím jménem obrací na ostatní církve, aby se aspoň ony pokusily nést dále její odkaz.

Ani vnitřně, ani navenek nenacházel klid, po němž prahnul. Marně se opětovně pokoušel zasáhnout do politického dění. Čtyři roky strávil v Sárospataku (Blatném Potoce) v Uhrách, kde měl reformovat tamní školy a kde budoval sedmiletou pansofickou školu, s překážkami a protivenstvími: „Celá má metoda směřuje k tomu, aby školská robota se změnila v hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozumět. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, drsných slovech, ba i ranách, a chtějí raději být obáváni než milováni. (7/) Z doby pobytu v Sárospataku pochází i první obrázková knížka v dějinách – „Orbis pictus“ („Malovaný svět“), k níž Komenský sám načrtl i 180 ilustrací a jež se tiskla ve stále nových vydáních až do 18.století.

Po opětném návratu do Lešna se mohl konečně soustředit na svůj hlavní cíl – na „Obecnou poradu“. Za rok, 1655, skončí deváté sedmiletí jeho života a tím i celý životní cyklus vyplývající ze sedmiletého rytmu. Naplní se čas potřebný k tomu, aby se celá jeho bytost spojila se svým pozemským působištěm. Jak se musel jevit při pohledu nazpět jeho život? Vyjádřil to později slovy: „Celý můj život byl putováním a neměl jsem vlast. Ustavičně jsem měnil místo pobytu; nikdy a nikde jsem neměl stálý domov. Však již vidím nebeskou vlast, k jejímuž prahu mě dovedl můj vůdce, mé světlo, můj Kristus, jenž mne předešel, aby mi připravil místo v domě Otce mého...“ (8/)

63.rokem cosi v lidském životě končí. Hned v následujícím roce 1656 přišla

Nečekaná katastrofa: polští partyzáni přepadli a zapálili Lešno a za třídního požáru lehlo celé město popelem. Shořel i Komenského dům a v něm jeho knihovna i všechny rukopisy připravované pro tisk, mezi nimi slovník českého jazyka, na němž pracoval podle vlastního svědectví 46 let. Z rozpracované „Obecné porady“ zachránil začátek, jinak jenom neuspořádané poznámky. V dopise, psaném – jak uvádí záhlaví – „kdesi ve Slezsku“, podává první zprávu o sobě: „My sice žijeme, co nás bylo zachráněno ze zkázy lešenské, ale životem zcela ubohým a těkavým. Všichni jsme tam přišli o všechno a zachránili jen holý život... Svým dětem a Vám dědicům, kterým jsem se chystal zůstat zvláště rukopisy, nezanechám už nic kromě holé schránky své smrtelnosti, abyste ji uložili do země, společné matky všech...“ (9/)

Ohnivá opona se uzavřela za jeho dosavadním životem. V 64 letech pro něho začíná úplně nová, rozdílná životní kapitola: míruplný epilog bouřlivého dramatu. Je vytržen ze všech dosavadních souvislostí. Bude naživu ještě 14 let zevně podivuhodně klidných, věnovaných soustředěné práci. Město Amsterdam mu nabídne pohostinství, bude dostávat pravidelný důchod. Holandsko se mu stane druhou pozemskou vlastí.

Připravil tam nejprve k vydání soubor svých didaktických spisů. Pak ovšem zbývala práce na nadlidském projektu jeho „Obecné porady“. Jeho myšlení získávalo stále intenzivnější křesťanský akcent. Stále zřetelněji mu vystupovala do popředí myšlenka lidské svobody, neboť jenom z vlastního rozhodnutí se člověk může odhodlat k sebezapření, k lásce, k obětem pro druhé. Kdysi, v závěru svého „Labyrintu“, chápal svobodu především jako nelpění na věcech tohoto světa. Nyní se obracel na svobodnou vůli čtenářů ve smyslu svobodné ochoty spolupracovat na vykoupení lidstva. Komenský hluboce ctil tuto svobodu. Neobracel se na ně proto jako učitel, chtěl mít pouze úlohu přátelského rádce. Čtenáři nechť sami svobodně rozhodnou, zdali se přikloní k jeho radám. V úvodu nadepsaném „Pozdrav učeným, zbožným a vznešeným mužům, světlům Evropy“, říká: „...Píšeme poradu, a proto v celém díle nečiníme nic jiného, než že radíme...Všude přitom ponecháváme naprostou volnost komukoli z lidí, národů a sekt souhlasit nebo nesouhlasit...Sám Kristus, když posílal své apoštoly k národům, přikazoval učit, nikoli spílat. Učit ovšem znamená vést od známého k neznámému. A vést značí činnost mírnou, nikoli

násilnou, milou, nikoli odpornou. ..Usilujeme o to, abychom začínali tam, kde nás Žádné neshody nedělí ani nevedou k vzájemnému podezřívání... Pomozte, abychom toho už konečně, konečně, konečně mohli nějakým způsobem dosáhnout!“ (10/)

Ústředním motivem celého spisu je myšlenka svobodného sebeodevzdání Bohu. „Obecná porada“ je rozvržena do sedmi obsáhlých dílů. Ve třetím, zdaleka nejrozsáhlejším, který nese přímo název „Pansofie“, se Komenský snaží shrnout veškeré vědění o světě viditelném i o světech neviditelných. Líčení přirozenosti člověka zde vrcholí oslavou svobodné vůle: „A to je také naprostý vrchol vznešenosti, jaké se tvor mohlo dostat, totiž svobodná vůle... Svobodná vůle u tvora je Boží div, vrchol Boží všemohoucnosti, všeobsáhlé moudrosti a štědrosti. Člověk obdařený svobodnou vůlí je přiměřeným objektem pro Boží nekonečnou moudrost.“ (11/)

A celá „Pansofie“ zase vrcholí líčením toho, jak člověk se sám ze sebe může spojit s Kristem a tím s Bohem: „Proto máme naplňovat svého ducha rozmanitým vzděláním s podmínkou, že se nakonec s celou touto učenou výbavou podřídíme Kristu, tak jako Kristus, až si vše podřídí, podřídí i sama sebe Otci, aby Bůh byl všechno ve všem. .. Jediná cesta spásy je vyrvat se sobě a předat sama sebe Kristu... Vrcholem lidské důstojnosti byla svobodná vůle, již byl člověk Bohu nejvíce podoben a téměř jako Bůh. Zde je i původ blaženosti. Kdyby byl člověk spojil svou vůli s božskou, takže by se staly jakoby jedinou, povstalo by z toho spojení nerozlučitelné po celou věčnost... A proto, chceš-li být plný Boha, vyžeň ze sebe všechno stvořené včetně sebe samého, aby veškerý prostor tvého srdce i všechny tvé činy zaplnil jen Bůh - -, (12/)

Zde si můžeme uvědomit hluboce křesťanskou inspiraci „Obecné porady“. Ale můžeme v ní rozpoznat i další význačný rys Komenského osobnosti: racionalismus v nejlepší smyslu toho slova, tj. neuvěřitelně dokonalé ovládnutí myšlenek. Stovky pojmů se tu vynořují, a každý z nich Komenský jasně charakterizuje a přibližuje čtenáři, každý pečlivě odůvodňuje, takže každý nakonec zapadá do logické stavby celého díla jako malý kamínek do velkolepé mozaiky.

Ale projekt díla byl příliš gigantický pro možnosti lidského jedince. 1670 Komenský umírá, zatímco dílo je stále ještě nedostavěnou katedrálou...

Je zvláštní, že tento tak nepochopitelně všestranný a obsáhlý duch – filosof,

pedagog, básník, spisovatel, theolog, kněz, politik, neúnavný hlasatel smíření Křesťanských církví, redaktor, kreslíř, zeměpisec, skladatel bratrských písní – byl v životě zmítán stálými pochybnostmi o sobě, o svém poslání, o svých spisech. Ty nejvýznamnější z nich neustále přepracovával. Dva roky před smrtí, zatímco pracoval na „Obecné poradě“, vytvořil zvláštní malé dílo, které sám chápal jako svou závěť: „Unum necessarium“ („Jednoho jest potřebí“). V něm se před tváří všech lidí vyznává ze svých nejhlubších pochyb. Dívá se zpět a zjišťuje, že si po celý život počínal jako Marta z evangelia, starostlivá o mnoho věcí, a zapomínal, že je podle slov evangelia potřebí jen jednoho: sedět u nohou Kristových jako Maria a naslouchat. Ale jedině ten, kdo v sobě nalezne toto jediné, může působit tak, aby to bylo lidstvu ku prospěchu.

„Poznávám, že všechno mé dosavadní počínání bylo buď jen Martiným starostlivým pobíháním – z lásky ovšem, k Pánu a jeho dílu – nebo že pobíhání se střídalo s odpočíváním; nyní však že s pevným úmyslem přicházím s Marií k nohám Páně, abych radostně s Davidem zvolal: Mně nejlépe jest především u Boha!“

„...Co na to asi řeknou obdivovatelé lidské moudrosti? Budou se snad smát bláznivému starci, jenž od nejvyššího oceňování sama sebe sestupuje k úplnému zneuznávání sebe? Necht' se smějí, působí-li jim to radost: mé srdce se také bude smát, že uniklo zmatkům. „V přístavu končí má pouť, již, Osude, Štěstěno, jděte!“ pravil básník a já pravím: „V Kristu končí má pouť, vy prázdná božstva, již jděte!“ Kristus je mi vším, sedátko u jeho nohou bude mi milejší než všechny trůny světa a jeho pokora milejší než všechna vznešenost.“

„Chválím znova a znova nejsvětější tvou prozřetelnost, spasiteli můj, že jsi mi nedal vlast a domov na zemi: nýbrž žes mi ji učinil jen místem vyhnanství a bloudění.“

„... A poněvadž toto mé vyznání před tváří Boží o mém konečném návratu k jednomu potřebnému je jakoby mým posledním pořizáním neboli závětí, nuže, dome můj, vy synové a dcery a vnuci moji, slyšte hlas svého otce, který vás vede k otci otců, dříve než k otcům svým vzat. Dědictví jiného vám nezanechávám mimo to jedno potřebné, abyste se Boha báli a přikázání jeho zachovávali, neboť na tom všecko člověku záleží.“

„... A totéž pravím vám, svým bratřím a pozůstalým, synům rozptýlené církve: Milujte Pána a služte mu s celým srdcem, nestydíte se za kříž jeho... Svými bratry nazývám všechny ty, kteří vzývají jméno Kristovo: a bratry svými nazývám všechny lidi téže krve, celé pokolení Adamovo, obývající po celém povrchu Země.: (13/)

To byl tedy konečný poklad jeho moudrosti, výtěžek mimořádného života, poklad, jež onen „muž touhy“, jak se sám nazýval, svíral na sklonku svých dní vděčně a bojácně ve dlaních, s přáním ho předat druhým, skrytá protiváha srdce proti nepředstavitelně obsáhlé učenosti. Setkáváme se tu nakonec s týmž motivem, který se rozezněl už kdysi v „Truchlivém“ a v „Labyrintu“, s týmž motivem, ale nyní zklidnělým, dozrálým a spjatým s pohledem zpátky na celý život. Tento motiv, centrum všeho poznání, červená nit jeho života, bylo to nejdůležitější, co ještě před smrtí chtěl lidstvu znova důtklivě sdělit. Věděl nyní, že jeho cesta vedla a vede jinudy než Baconova. Uvědomoval si, že pansofický chrám božské moudrosti nelze vybudovat, pokud si člověk neosvojí schopnost srdce naslouchat v klidné otevřenosti slovu Kristovu, Logosu, souhrnu všech idejí vložených Bohem do světa, a dovídat se tajemství všehomíra přímo od jeho tvůrce. Po celý život stíhán pochybnostmi, zvěstoval, tvořil, trpěl a zápasil, stal se dokonce – jak ještě uslyšíme – jedním z průkopníků moderního intelektualismu, aby nakonec dospěl k tomuto bezvýhradnému sebedarování Kristu.

Citovaná literatura

- 1) Sto listů Jana Amosa Komenského, Praha 1942/45, dopis Petru Montanovi 10.12.1661, str.249n.
- 2) Tamtéž, dopis Abrahamu Mentzelovi počátkem r. 1630, str.13
- 3) JAK, Jak mládeži křesťanské navrátit ráj, in: Pansofický vychovatel, Praha 1956, str.84
- 4) Tamtéž, str.86
- 5) J.W.Goethe, Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit, III/XIV
- 6) Sto listů Jana Amosa Komenského, Praha 1942/45, dopis Axelu Oxenstjernovi z 11.10.1648, str.387.n.
- 7) JAK, Continuatio admonitionis fraternae, viz Jan Amos Komenský o sobě, Praha 1989, str.238.n.
- 8) JAK, Unum necessarium, viz Jan Amos Komenský o sobě, str.298
- 9) Sto listů Jana Amosa Komenského, Praha 1942/45, dopis Petru Figulovi z 22.5.1656, str.198.n.
- 10) JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, Praha 1992, díl I, str.64nn.
- 11) Tamtéž, str.468.n.
- 12) JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, Praha 1992, díl III, str.360n.
- 13) JAK, Unum necessarium, viz Jan Amos Komenský o sobě, str.292nn.

2 Muž dvou tváří

Pedagogika J.A.Komenského a pedagogika R.Steinerja

Když bylo Komenskému 35 let, naskytla se mu příležitost, aby navštívil proslulou šlechtickou knihovnu na hradě Vlčici. Tam mu padla do rukou „Didaktika“ Eliáše Bodina, zakoupená teprve nedávno z Německa. Později o tom píše: „Četba té knihy mě podnítila, abych pořídil v našem jazyce podobný spis a ve vhodný čas jej zpřístupnil všem.“ (1/) Dal se tehdy ihned do práce na první verzi své „Didaktiky“.

Byla to jenom četba této jediné knihy, která způsobila, že se Komenský pustil do úvah o hlavních zásadách jakéhokoli vyučování? Sám uvádí jinde (2/), že v téže době studoval větší počet spisů tohoto zaměření. Ale ani taková mnohostranná četba by nebyla mohla vyvolat tak mocný celoživotní impuls, kdyby vloha k takové činnosti nebyla uložena v jeho nitru a nebyla čekala na své probuzení. A sledujeme-li průběh Komenského mladších let, zjistíme dokonce, že tato vloha už byla živena a v tichosti rozvíjena celou řadou osobitých podnětů.

Když se Komenský kdysi dostal do Nivnice k poručníku-mlynářovi, vyrůstal několik let bez školního vyučování. Až v 16letech ho poručník poslal na školu do Přerova. Byla to ovšem škola latinská a podmínkou studia na ní byla znalost latiny. Komenský latinsky neuměl. Musel ve spěchu dohnat, co zameškal. Přitom si uvědomoval nevhodnost učebnic i celé metody tehdejšího vyučování latiny. To byl patrně první burcující apel na budoucího pedagoga v něm.

A jistě pak bylo důležité, že hned po návratu z Herbornu se stal rektorem školy v Přerově a že později, po vystěhování do Lešna, si musel vydělávat na živobytí jako pomocný učitel. To vytvářelo živnou půdu praktických zkušeností pro jakékoli teoretické úvahy o vyučovací metodě.

Mnohem nenápadněji, skrytě, se s jeho pedagogickou vlohou spínaly ještě jiné podněty, na první pohled značně odlehlé. Jedním z nich bylo jeho silné zaujetí pro krásu přírody. Sám vzpomíná, jak už ve 12 letech filosofoval s kamarády o tom, jak vznikají barvy květů. Uvidíme, jak dojmy z přírody, a zejména dojmy z pečování o rostliny v zahradách, se později vynoří ve svérázné metamorfóze v jeho didaktických úvahách. – něco podobného ovšem platí i pro jeho okouzlení technickými mechanismy. Jeho poručník měl mlýn. Komenský jistě často pozoroval mlýnské soukolí a přitom si uvědomoval, jak lidský důmysl tady uvádí podivuhodně do pohybu užitečné zařízení a jak člověk může takové zařízení dokonale ovládat. Zájem o techniku ho provázal po celý život. Až do pozdních let se například pokoušel o sestrojení perpetua mobile. Zase uvidíme, jak se i tyto zážitky uplatnily v překvapivé metamorfóze v různých verzích jeho „Didaktiky“.

Pak je tu ještě jiný vliv, velmi pronikavý a dalekosáhlý. To je jeho četba z doby mezi 21. a 28. rokem, seznamování se s literaturou mystickou, alchymistickou a rosekruciánskou. Odezvu těchto myšlenek nacházíme především v přírodovědeckých představách, které uložil do své „Fyziky“, na níž pracoval souběžně s „Didaktikou“. Ale ovlivnily zásadním způsobem i jeho pedagogické názory. Komenský se při této četbě setkával s představou, s níž se hluboce a natrvalo ztotožnil: že lidstvo kdysi vzešlo z Boha, prvotním hříchem se od něho vzdálilo, ale vlastním úsilím, především prohloubeným poznávajícím chápáním světa, se může očistit, posvětit a nově Bohu přiblížit. Komenský si představoval, že dějinný vývoj je zákonitě rozčleněn v základní etapy, které se dají vyčíst z bible :

1. od stvoření světa k Noemovi
2. od Noema k odchodu Židů do Egypta
3. od Mojžíše k Davidovi
4. od Šalamouna až k pádu Babylóna
5. od návratu Židů z babylónského zajetí až ke Kristu
6. od Krista k vystoupení antikristovu
7. odtud až k pádu Antikrista
8. království Kristovo
9. poslední soud

Byl přesvědčen, že je možné bezpečně určit umístění jeho vlastního dějinného období v tomto rozčlenění, a to proto, že právě v jeho době by měl nadejít rozhodný zvrat v celém vývoji lidstva: Lidstvo, které se od prvotního hříchu stále více vzdalovalo od Boha, má právě v tomto období možnost se mu znova přiblížit. Soudil totiž, že lidské vědění pokročilo natolik, že jeho skloubením v souvislý systém – v „pansofii“, „všemoudrost“ – může člověk nabýt svého konečného zdokonalení. Poznáním člověk postihuje ideje vložené do světa Bohem, prvotní záměry, které Bůh měl se světem. Právě proto poznání ústí stále zřetelněji do souzvuku s Boží myslí. Sjednocení s Božími ideami vede k sjednocení s Bohem, s jeho věčnými plány. A tak poznání uschopňuje člověka, aby se proměnil do své původní, Bohem chtěné podoby. To je myšlenka, která se v různých obměnách objevovala i v rosekruciánských spisech. Jednoho dne – těžko odhadnout, kdy – se tato myšlenka v Komenském spojila ještě s další: že rozhodným činitelem k této proměně lidstva se musí stát výchova. V očích Komenského je tedy výchova prostředek k tomu, aby lidstvo mohlo přejít z věku Antikristova (7/) do tisíciletého království Kristova (8/). Smysl výchovy je dán historicky, vyplývá z dané duchovní situace lidstva, a spočívá v takové vnitřní proměně člověk, aby opět našel ztracený strom života a mohl stanout před tváří Boží.

V první řadě půjde o výchovu dětí; měla by být zaměřena plánovitě k tomuto cíli. Ale – jak to Komenský vyjadřuje ve svém hlavním pansofickém spise („Obecná porada o nápravě věcí lidských“) – vyučování mají být v zásadě všichni – všemu – všestranně („pantes – panta – pantós“). Celý lidský život necht' se stane pansofickou školou, tj. usilovným sebezdokonalováním a směřováním nad sebe, k Bohu. Komenský mluví o škole zrození, útlého dětství, dětství, dospívání, mladosti, dospělosti, stáří, a dokonce i o škole smrti.

Výchova tedy z jeho hlediska není ani přípravou na vnější práci pro společnost na daném vývojovém stupni, ani pouhým rozvíjením obecných lidských hodnot ve smyslu humanistických ideálů, nýbrž má velmi konkrétní cíl, zakotvený v budoucnosti lidstva: má rozvíjet v žácích vlastnosti potřebné nikoli v této, ale v následující epoše, má být přípravou pro nové sjednocení lidstva s Bohem.

Jakým způsobem chtěl Komenský dosáhnout tohoto cíle? Byl přesvědčen, že

obraz Boží v člověku není možné vzkřísit násilím. Vytvořil později motto, které umisťoval na titulní list svých metodických spisů: „Omnia sponte fluent, absit violentia rebus“ („Všechno ať plyne samo sebou, nikde ať se neuplatňuje násilí“). Jaký je smysl tohoto požadavku? Každý, kdo prožil, co to je stát před třídou, ví, že děti se „samy od sebe“ nevychoávají ani nevyučí. Jak si tedy má učitel počínat? Tady přicházejí Komenskému na pomoc vzpomínky z dětství. Vytane mu obraz zahradníka pečujícího o stromky nebo květiny. Sadař nenutí stromky násilím, aby rostly, nepředepisuje jim, jaký druh ovoce mají nést, ale také je nenechává růst, jak samy chtějí. Pomáhá jim realizovat jejich vlastní vývoj dokonaleji, než by to byly s to dokázat bez jeho péče. Pro učitele to znamená: výchova a vyučování nechť jsou naplňováním zákonů dětského duševního vývoje. Hlavním posláním učitele není, aby to nebo ono vpravil do dětských hlav, nýbrž aby umožnil dítěti co nejdokonalejší rozvoj jeho vlastních předpokladů a vloh. Komenský tady vyslovil s 300letým předstihem jeden ze základních požadavků waldorfské pedagogiky.

Ale Komenský tuto představu ještě rozvádí a konkretizuje. Důtklivě připomíná, aby děti nebyly nuceny se učit něčemu, pro co nejsou věkem zralé:

„Musíme tedy vyčkávat příležitosti ke vzdělání mládeže ve všem, ale nesmíme se ukvapovat. Včas začneme tehdy, nezačneme-li předčasně, čímž bychom přírodě nepomáhali, nýbrž ji poškozovali. Neboť jako matka nikoho neporodí předčasně, ani nemůže být donucena, aby porodila“ (tak to platilo v době Komenského, dnešní medicína už bohužel má prostředky, aby uspíšila porod, a drasticky jich používá), „tak také žádná duše nemůže ze sebe zrodit rozum předčasně, nebo to bude potrat. Všechno má svůj čas...Hřešívá se sice v této věci méně často“ (zase v době Komenského; dnes je to jeden z nejbolavějších problémů veškeré školské výchovy!), „ale přece jen hřeší lidé méně rozvážní, kteří touží příliš kvapně nadělat ze svých dětí doktory nebo filosofy. Jestliže je přetěžují, buď je umožní, nebo z nich udělají tupce a blázny. Proti přírodě se nesmíme o nic pokoušet...Ale jak poznáš, že žáci dospívají k nějakému učení?“

Tady Komenský doporučuje velmi pozoruhodný test:

„Dělej nebo dej jiným dělat před jejich očima, co bys rád viděl, aby napodobili. Jestliže tomu věnují pozornost a dají-li se do napodobování, nech je napodobovat.

Jestliže horlivě napodobují a dělají přitom chyby, opravuj je. Jestliže i přes opravování touží dále pracovat, věz, že se už prodírá přirozená vloha, a neváhej dále ukazovat, poučovat a opravovat; věc se bude dařit.“ (3/)

To je tedy Komenského test na přiměřenost učební látky. Je užitečné si představit, jak by asi probíhal takový test na kterékoli dnešní státní škole; je jasné, že by z učiva dnes úředně požadovaného neobstálo prakticky nic...

Komenský jako bystrý pozorovatel také ví, co je třeba především rozvíjet v té nebo oné fázi dětského vývoje: v předškolním věku hlavně smysly, v dětství paměť, v době dospívání uvažování, v mládí čistý rozum, v dospělosti práci.

Ví také, že obzvláště náročná a odpovědná je práce učitele v první třídě: „První základy díla nebo první čáry kresby se musí klást dobře, neboť jaký je začátek, tak jde všechno. Například učitel nejnižší třídy by měl být nad jiné moudřejší a má být také získán za plat nad jiné větší.“ (4/)

A pak: O zahradu není možné pečovat mechanicky, bez lásky. Proto nejdůležitější vlastností učitele je jeho láska k dětem. Ještě jednou připomeňme Komenského povzdech nad těžkostmi práce v Sárospataku: „Celá má metoda směřuje k tomu, aby školská roboty se změnila ve hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozumět. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, drsných slovech, ba i ranách, a chtějí raději být obáváni než milováni.“ (5/)

Zase se tady vnucuje vzpomínka na Steinerovu zásadu: „Pedagogika je v zásadě láska k člověku, vyplývající z poznání člověka. Alespoň ji lze budovat jedině na ní.“

Komenský je uctíván po celém světě jako iniciátor moderní pedagogiky. A přece, sledujeme-li vývoj školství od jeho doby, musíme konstatovat, že z toho všeho, co jsme doposud uvedli, nepřevzal svět vůbec nic. Ani cíl, ani nenásilný přístup k dětem, ani soulad se zákony dětského vývoje, ani ideál školy jako místa láskyplné péče o žáky. Proč je tedy Komenský uctíván jako „učitel národů“?

Komenský byl člověk vnitřně velmi složitý (J. Nováková mluví o jeho „bipolárnosti“) (6/), a jeho pedagogika má ještě druhou, od první velmi dolišnou tvář. Právě když pracoval v Lešně na své „Didaktice“, narazil na spisy anglického učenice lorda Bacona z Verulam. Kdo byl Bacon? Byla to neobyčejně zajímavá a významná

historická postava – člověk velkého světa, který prožil závratnou politickou kariéru, ale i ostudný pád. Nesmírně vnímavý pozorovatel života, ale především člověk obrovského intelektu, který prostudoval a kriticky zhodnotil filosofické i vědecké snažení své doby i minulých staletí a dospěl k závěru, že je třeba začít od základu znova a jinak. Ptá se: Jak je vůbec možné dojít k pravdivému poznání? Zjišťuje, že soudobá věda se opírá o záplavu neověřených tvrzení, poslušně přejímaných z tradice, z osobních náklonností, z kolujících bezobsažných rčení nebo z klasických autorů, zejména z Aristotela. Bacon tato neujasněná tvrzení nazývá „idóly“ a vyhlašuje jim neúprosný boj. Bezpečné poznání se musí opírat jedině o něco, co můžeme spolehlivě zjistit a ověřit – a to jsou pro Bacona údaje smyslů. Popisuje postup, jak dojít od smyslových dojmů krok za krokem a co nejracionálněji k jasným ideám o věcech. Postup od vjemů k pojmům, jak mu tanul na mysli, nazval „induktivní metoda“ poznání. Jeho vývody o induktivní metodě měly pronikavý vliv. Staly se rozhodujícím činitelem ve vývoji novodobé přírodovědy a přivodily ve svých důsledcích materialistické představy o světě. Bacon sám považuje správnou metodu za stroj, který zmnohonásobuje slabé síly lidského ducha. Píše:

„Kdyby se lidé chopili mechanické práce pouhýma rukama a neužívali přitom síly a práce nástrojů, tak jako neváhali vykonávat myšlenkovou práci pouhými téměř silami své mysli, bylo by velmi málo věcí, jimiž by mohli pohybovat a nad nimiž by mohli zvítězit, i kdyby pracovali s největším úsilím a i kdyby spojili své síly... Předpokládejme (libo-li), že by měl být přenesen jinam nějaký obrovský obelisk, ať už by měl okrášlit triumfální vjezd či jinou slavnost toho druhu, a že by lidé k tomu přistoupili s holýma rukama, neprohlásil by to kterýkoli střízlivě uvažující divák za velikou pošetilost? A kdyby zvýšili počet pracovníků a věřili, že takto budou moci práci vykonat, neřekl by to o nich tím spíše? A kdyby pak chtěli provést určitý výběr a vyloučit z práce ty slabší a využít jen těch silných a zdatných, doufajíce přitom, že alespoň takto budou moci uskutečnit své přání, neprohlásil by je někdo za blázný tím větší? A což kdyby s tím nebyli spokojeni a kdyby se rozhodli, že se utečou k umění atletiky; a kdyby nakonec všem poručili, aby přišli s rukama, pažemi i svaly řádně napuštěnými olejem a řádně ošetřenými podle pravidel tohoto umění, nezvolal by ten divák, že se jen namáhají, aby ve svém šilenství ukázali aspoň trochu metodičnosti a

rozvážlivosti? A přece lidé přistupují k věcem ducha s podobným pošetilým úsilím a s podobnou neužitečnou kombinací sil, když doufají, že vykonají mnoho pomocí velkého počtu nebo metodou spolupráce či s pomocí vynikajících a bystrých lidí, nebo když dokonce tuží své duševní svaly logikou (jež může být považována za určitý druh atletiky).

Přitom však přes veškeré úsilí a snahu používají stále pouhý rozum (jak je jasné každému, kdo správně usuzuje). Je však nanejvýš zřejmé, že při žádném velkém díle, které vykonává lidská ruka bez nástrojů a strojů, nedají se přepínat lidské síly, ani nelze jenom spojit síly všech.“ (7/)

Smysl poznání vidí Bacon jednoznačně v jeho praktickém využití; od něho pochází věta: „Vědění je moc“. Je zajímavé, že v představě, jak lidstvo díky bezpečnému poznání ovládne nižší říše přírodní, spatřuje obnovu ráje, vyrovnání dědičného hříchu.

To byly myšlenky, jež působily na Komenského, když pracoval na „Didaktice“. Komeniologové nejsou zajedno v úsudku, zdali určité pasáže „Didaktiky“ jsou přímým ohlasem této četby, nebo zdali Bacon jenom probudil k silné rezonanci struny, které už v Komenském byly a v podstatě jenom čekaly na takové rozezvučení. Tak nebo tak – v jeho „Didaktice“ i v celém jeho dalším díle nacházíme rysy spřízněné s Baconem. V jeho pedagogice je to především víra v samočinně působící „mechanismus metody“. Logicky promyšlenou metodu považuje za stroj, který musí s naprostou nutností vést k zdokonalení žáka. Okouzlení technikou, které se v něm projevovalo od mládí, ho přitom inspiruje k jednomu přirovnání za druhým. V „Didaktice“ přirovnává metodu ke kladkostroj, ke střelné zbrani, k tiskárně, k vozu, k lodi, k hodinám. V jednom z pozdějších spisů píše: „Tak bude v umění vyučovacím všechno jako stroj: všechny součásti budou navzájem dobře uspořádány a pevně spojeny a tak budou vytvářet svůj účinek... Je však otázka, zdali tento náš stroj je už takový, aby byl schopen pracovat a přinášet výsledky? Odpověď: Není naším úkolem chválit své vynálezy, spíše použijeme slov evangelia: Pojď a viz!“ (8/)

Tady vidíme před sebou toho Komenského, který měl rozhodný vliv na další vývoj školství. Myšlenka metody-stroje fascinovala. Od doby Komenského se stává ideálem pedagogického výzkumu zkonstruovat důmyslnou metodu pro každý

předmět, která by umožnila vpravit do dětských hlav maximum učební látky. Logicky kalkulující intelekt se stává základní hybnou silou v pedagogice. Kdo by dnes myslel na to, jak připravit mladé lidi, aby byli s to žít v blízkosti Boží, kdo by dnes myslel na znovuoživení obrazu Božího v člověku? Nebo na vyučování, při němž se děti vyvíjejí podle zákonitostí, které nesou samy v sobě? Na vyučování nesené důsledně láskou? Každá školská reforma – a tyto reformy následují za sebou stále hektičtěji, ve stále kratších časových intervalech – se snaží vymyslet nový, ještě promyšlenější, ještě racionálnější postup při předávání poznatků. Kdo by se ohlížel na děti, jejich potřeby, jejich vlastnosti? Stávají se pasivním „materiálem“, který je třeba „formovat“.

Tak dospěl vývoj od Komenského až k moderním definicím výchovy – za příklad může posloužit výměr z Československé encyklopedie (1987): Výchova je „proces záměrného a soustavného formování osobnosti, usměrňování jejího duševního, do určité míry i tělesného růstu v souladu s cíli a úkoly, jež si společnost...dává.“ Tedy dítě jako kus dřeva, čekající na zpracování, pedagog jako člověk, který je s dlátem v ruce formuje. Je přirozené, že takový pohled přímo vybízí k tomu, aby byl učitel jednoho dne nahrazen dokonalým vyučovacím strojem...

Takové je faktické dědictví Komenského, zatímco onen druhý Komenský, Komenský-rosekrucián, upadl v zapomenutí a teprve čeká na pochopení a vzkříšení svých podnětů.

Pokusili jsme se ve zkratce naznačit dvojí tendenci Komenského pedagogiky, „rosekruciánskou“ a „baconovskou“. Tento náznak doplníme ještě zmínkou o „Informatoriu školy mateřské“, jež, jak víme, vznikalo rovněž souběžně s „Didaktikou“. Jestliže Komenský často zdůrazňuje potřebu lásky k dětem, tedy zde je východiskem přímo zbožná úcta k nim, vědomí, že děti jsou těsněji spjaty s vyšším světem a jeho působností než dospělí: „Kdo dítky v domě má, jist tím býti může, že anděly v domě má; kdo dítě pěstuje, jist býti může, že anděly pěstuje, kteří přítomni tu jsou na službu mu hledí, aby nešetností k úrazu nepřišlo; kdo s dítětem svým nočními temnostmi obklíčen jsa odpočívá, jist býti může, že anděly vůkol stráž držící, aby duch temností přístupu neměl, má. Jak to potěšené věci! Jak to předrahý klenot, věci takové s sebou nesoucí!“ (9/) Mnohé postřehy a rady „Informatoria“ jsou prodchnuty tímto duchem.

Ale právě tak je zastoupen baconovský intelektualismus. Zmínili jsme se už o Komenského zásadě, že učit se mají „všichni všemu všestranně“. To platí i pro první věk života. Už tady je třeba klást základy budoucího vzdělání, to znamená i základy fyziky, astronomie, zeměpisu, dějepisu atd. Jak to Komenský řeší?

„Fyzika nově narozených dítek jest jísti, píti, spáti, zažívati, růsti. Ale ony tomu nerozumějí. V druhém teprve

a třetím roce začínají porozumívati, co papa jest, co bumba, co chléb, co maso atd., též co voda slove, co oheň, co země, co vítr, co zima, co teplo, co člověk, co kravička, co psíček, a některé základnější přirozených věcí rozdíly. Čemuž jsou chůvy, s nimi se pěstujíce a procházejíce, učiti mají: „Hle, kravička! Hle, ptáček! hle kočička! hle dítě!“ atd. - V čtvrtém, pátém, šestém roku postupovati mohou v týchž přirozených věcí známosti vždy dál a dál, aby, co kámen, co písek, co hlína, co strom, co ratolest, co pupenec, co kvítek atd. slove, věděly; též znáti některá ovoce: hruška, jablko, třešeň, hrozen atd.“ (10/)

Tak se tedy dítě připravuje na fyziku. Podobně vniká do astronomie tím, že nejprve rozeznává, co je slunce, co měsíc, co hvězda, že si později ujasňuje, že vycházejí a zapadají atd. Základem zeměpisu je postupná orientace v domě a jeho okolí, základem dějepisu rozpomínání na minulé dni. Takovým způsobem to Komenský rozvádí i v dalších oborech. Chápe tedy rozvoj vědomostí jako jediný souvislý proud, postupující od narození až do dospělosti a k stáří.

To je koncepce svým způsobem obdivuhodná. Jenomže povýšíme-li získávání vědomostí za hlavní účel a prvořadý obsah dětské výchovy – a tak je tomu v tomto případě-, propadáme jednostranně zúženému pohledu na vývoj dítěte. Komenský pečlivě odvažuje, s jakým asi rozsahem vzdělání by měl mladý člověk opouštět školu, a podle toho určuje, jakou část tohoto vzdělání by měl získat už v předškolním věku. Je pravda, že se přitom snaží postupovat jednak tak, aby dítěti nevnucoval vědomosti před časem, jednak tak, aby zaměstnával především smysly dítěte. A přece se tady dostává do citelného rozporu s obrazem sadařovy péče o stromek, neboť hlavní starostí při výchově se pojednou stává učební látka, kdežto ve výchově by přece mělo jít o přirozený rozvoj dítěte a učební látka by měla být pouze

prostředkem napomáhajícím tomuto rozvoji. Základní otázka by vůbec neměla znít: Co máme dítě naučit? Nýbrž: Jakým způsobem můžeme přispět k jeho zdárnému

- 28 -

růstu?

Kdybychom chtěli například uvažovat o výchově 3-5letého dítěte, tedy dítěte ve věku, kdy se především rozvíjí dětská fantazie, měli bychom si patrně klást takovéto otázky: Čím můžeme podpořit tento rozvoj: S jakými hračkami si dítě má nebo nemá hrát? Jakým způsobem mu budeme vyprávět pohádky? Jaké činnosti s ním budeme provozovat? Jakým způsobem přiblížíme jeho obrazotvornosti vodu, oheň, zemi nebo vítr, zvířata nebo květiny, s nimiž se setkává? Nejde jenom o to, aby dítě dovedlo toto všechno pojmenovat, nýbrž aby k tomu získávalo vnitřní vztah. Všechny uvedené věci by měly ožít nejprve v jeho fantazii tím, že se budou vyskytovat v pohádkových nebo mýtických cítěných příbězích, až později by si mělo uvědomovat dobrodružnost a velkolepou moudrost, která se jimi projevuje, a teprve nakonec by jednou měly umět chápat myšlenkami i jejich fyzickou skutečnost. Tak se naučí nejen znát jména věcí, ale prožívat a hluboce cítit svou sounáležitost s celou přírodou.

Zase tedy vidíme, jak Komenský na jedné straně chápe výchovu jako posvátný úkol, jako spolupráci s anděly, na druhé podněcuje abstraktní intelektualismus v přístupu k výchově. –

Zbývá se zmínit ještě o jednom charakteristickém rysu jeho pedagogiky. Komenský sám označoval ten typ školy, který je dnes běžný, slovem „robotárna“. Zdůrazňoval, že vyučování by mělo připomínat hru. To je důležitý moment v jeho pedagogice. Nechce tím hlásat, že by snad žáci neměli být vedeni k práci; ale právě ve hře vidí nejlepší prostředek, jak toho dosáhnout: „...co jsem si sám předsevzal a co podle mého mínění musí být vytčeným cílem všech, kteří se nějak věnují práci v oboru didaktickém: aby se škola stala hrou, ale aby zároveň hra vedla k vážnosti.“ (11/)

Slovo „hra“ přitom naznačuje, že vyučování by mělo být v zásadě něčím, co se dětem líbí, zajímavým dobrodružstvím, a také něčím, co jim umožňuje aktivitu, nejen pasivní naslouchání. Ale nejen to; u Komenského má to slovo ještě druhý význam: hra = divadelní hra. Když budoval školu v Sárospataku, zpracoval své „Dvěře jazyků“ na sérii osmi divadelních her, které pak vyšly pod názvem „Schola ludus“ („Škola

hrou“). Teprve jimi si tam na konci svého pobytu vydobyl jednoznačné uznání. Předvedl intelektuální učení do živé umělecké činnosti, když v něm dovozoval, že to

- 29 -

je moudrost boží, jež se zjevuje viditelně jako krása a že „všichni ti, kdo ještě nepřestali být lidmi, touží po kráse“. (12/) Tedy umělecká aktivita jako forma i jako obsah vyučování – opět motiv, který nepronikl do běžného školství.

Dodejme hned, že je to motiv, který se bohatě rozvíjí na waldorfských školách. Nejen že se tam vhodné partie výkladu také dramatizují, nejen že se látka hlavního předmětu zachycuje kresbami do sešitů pro tento předmět, nejen že vyučování hlavního předmětu začíná denně jakousi uměleckou rozcvičkou (zpěvem, recitací, tancem) a končí vyprávěním (například v 5.třídě řeckých bájí): ale do předmětů, které snadno hrozí intelektuální strohostí, jako psaní nebo počítání, jsou děti v počátečním období uváděny právě za pomoci umění – vyprávěním, hrami, zpěvem, malováním. A to nejdůležitější: všechny hodiny jsou prostoupeny uměleckým živlem. Anthroposofie totiž zdůrazňuje, že krása je neodmyslitelnou složkou všeho bytí, a odhaluje to i v oblastech, kde nebýváme zvyklí ji hledat, například v oblasti dějů chemických nebo fyzikálních. A učitel, který ví, že krása je neodmyslitelnou složkou všeho bytí, se snaží upravit svůj výklad i průběh celé hodiny tak, aby všudypřítomná krása světa byla co nejvíce patrná, což znamená mimo jiné, že se také snaží mluvit tak, aby jeho přednes nebyl s krásou světa v rozporu, tj. aby měl umělecké kvality – dramatičnost, citovost, působivou výslovnost hlásek – a aby podněcoval dětskou fantazii. Nemůže být spokojen s vyučováním, jestliže umělecké prožívání přišlo v jeho průběhu zkrátka. Tímto důrazem, který Rudolf Steiner klade na estetickou složku výchovy a vyučování, splácí waldorfská pedagogika jeden z historických dluhů, které lidstvo má vůči Komenskému.

V zásadě se tyto dluhy týkají všech těch stránek jeho pedagogiky, které jsme uvedli v souvislosti s rosekruciánskými podněty. A tady je zase na místě poukázat na waldorfskou pedagogiku, která sice vyrostla z naprosto svébytných kořenů, a přece svými hlavními tendencemi navazuje na ony „rosekruciánské“ rysy Komenského pedagogiky a dokonce je rozvíjí bohatěji a mnohostranněji, než to bylo možné v jeho době: prostě proto, že díky duchovědnému poznání dnes můžeme porozumět

konkrétně mnoha souvislostem, jež Komenský mohl pouze zlehka, všeobecně naznačit nebo geniálně vytušit.

Připomeňme si ještě jednou všechny ty uvedené rysy.

- 30 -

Především: vyučování odpovídající práci sadaře se stromky. Dítě se vyvíjí podle svých přirozených předpokladů a vloh, přičemž se jeho duševně-duchová bytost spojuje stále důvěrněji s jeho fyzickou tělesností; učitel nemá za úkol uvádět tento vývoj teprve do pohybu, ani ho řídit, ani ho směřovat k určitému teoreticky vymyšlenému cíli, nýbrž napomáhat mu. Pomáhat mu dodáváním duševní stravy, takové, jakou dítě na určitém stupni svého vývoje potřebuje, například poznatků z dějepisu nebo chemie. Měl by si být přitom vědom, že jeho cílem není vštípit dítěti tolik a tolik poznatků, nýbrž potřebným druhem poznatků mu umožnit na příslušném věkovém stupni co nejharmoničtější vrůstání do fyzického světa. Vyjádřeno heslovitě: Úkolem učitele není učit, ale žít. To je radikální domyšlení jednoho z podnětů Komenského. A je to jedna ze základních směrnic waldorfského vyučování.

Za druhé: Komenský ví, že každý vývojový stupeň si žádá rozvoj jiné složky bytosti dítěte. Nejprve smysly, říká, pak paměť, pak uvažování, pak rozum jako takový. Proč tomu tak má být, o tom nehovoří, je to zřejmě výsledek jeho vlastních zkušeností a neobyčejného pozorovacího talentu. Ale Komenský tím nadhodil nové pedagogické téma, i když ve své době nemohl nic více než je nadhodit. Z tohoto tématu vytvořil Steiner – tak by se to dalo říci – rozsáhlou mnohohlasou skladbu. Co Komenský bezděčně odpozoroval, nachází své odůvodnění teprve naukou o postupné inkarnaci člověka během dětství. Z ní vysvítá, že dítě žije v prvním sedmiletí skutečně převážně ve svých smyslových orgánech. V druhém sedmiletí si už přisvojuje a zniterňuje vnímaný svět vzpomínkami, aby pak až v dalším sedmiletí ze vzpomínkových představ vědomě abstrahovalo pojmy. Ovšem Steiner vylíčil podrobně i mezistupně, jednotlivé fáze, na které se každé sedmiletí ještě člení. Každý, i ten nejmenší inkarnační krok znamená pokaždé procitnutí nových schopností, na něž výchova může navázat. Kdežto apelovat na základě abstraktních představ o člověku na schopnosti, které dosud neprocitly, například na abstraktní úsudek už v počátečním vyučování matematiky, znamená ve smyslu Steinerově vyvolávat poruchy inkarnačních dějů, blokovat přirozený psychofyzický vývoj.

Jestliže Komenský doporučuje vyzkoušet experimentálně, zdali děti už jsou zralé pro určitý nový obsah vyučování, nejsme dnes naštěstí odkázáni jenom na takové

- 31 -

experimentování. Co dítě potřebuje v tom nebo onom roce svého věku (protože to vyplývá z obecných zákonů inkarnace), je zachyceno ve Steinerově učebním plánu, který prokazuje své opodstatnění už po více než sedm desíletí. Ale připomeňme si: Co bylo pro Komenského důkazem, že ta nebo ona vyučovací látka je přiměřená věku dětí? Spontánní aktivita dětí při vyučování – že se tedy děti nebrání, nýbrž že se ochotně seznamují s novým oborem. Toto může být velmi užitečným kritériem i pro nás, ale v trochu jiném smyslu než pro Komenského: potvrzením, že učitel zvolil správný, dětem přiměřený způsob výkladu nebo práce. Neboť jestliže vyučování odpovídá zákonům dětského vývoje, budou děti cítit, že jim dodává správnou a posilující duševní stravu a budou s ním v zásadě srozuměny.

Za třetí: Teprve waldorfská škola může navázat na onu velkou myšlenku Komenského o dějinné funkci výchovy a vyučování. Komenskému šlo o to, aby škola připravovala lidstvo na nadcházející novou epochu, kdy lidstvo by mělo žít o stupeň blíže Bohu. Naše představy o vývoji lidstva se budou, pravda, lišit od jeho představ. Ale waldorfské vyučování má svůj specifický ráz právě v důsledku toho, že se snaží vyhovět potřebám současné dějinné epochy, chápaným na pozadí toho, co předcházelo, i toho, k čemu by vývoj měl směřovat. O tom mluvil Rudolf Steiner hned v úvodní přednášce přednáškového cyklu „Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky“, proneseného k nastávajícím učitelům první waldorfské školy:

„Milí přátelé, to první, čím začneme, budou muset být úvahy o našem pedagogickém úkolu, úvahy, k nimž bych dnes chtěl přinést cosi jako úvod. Náš pedagogický úkol se totiž bude nutně lišit od pedagogických úkolů, jež si lidstvo dávalo doposud. Nemá se lišit z toho důvodu, že si snad s ješitnou domýšlivostí namlouváme, že právě ze sebe bychom měli zahájit jakýsi nový pedagogický světový řád, nýbrž protože je nám z anthroposoficky orientované duchovní vědy jasné, že epochy vývoje lidstva, jak následují za sebou, budou stavět před lidstvo pokaždé jiné úkoly. Jiný úkol mělo lidstvo v první, jiný ve druhé a tak dále až do naší páté poatlantské epochy...

...Mnohé bude záviset na tom, abychom se od začátku dovedli zaměřit na svůj úkol, abychom se učili chápat, že si pro tuto dobu musíme stanovit docela určitý směr; směr, který není důležitý proto, že by měl platit absolutně pro celé lidstvo

- 32 -

v jeho vývoji, nýbrž protože má platit právě pro naši dobu. Materialismus přinesl kromě jiného ještě i to, že lidé nemají vědomí o zvláštních úkolech zvláštní doby. Jako první však, prosím, přijměte do duše to, že zvláštní doby mají své zvláštní úkoly.“ (13/)

Jinými slovy: učitel waldorfské školy se pohybuje pod otevřenou oblohou lidských dějin a snaží se učit s odpovědností vůči nim, vůči minulosti, přítomnosti i budoucnosti. To je opět metamorfóza jednoho ze základních ideálů Komenského.

A když se budeme cítit pod otevřenou oblohou dějin, pak nám také bude moci – za čtvrté – zazářit z daleké, velmi daleké budoucnosti až do naší konkrétní práce onen velký cíl, k němuž lidstvo putuje peripetemi dějin. Duchové poznání potvrzuje, že se lidstvo kdysi vzdálilo z kosmického koloběhu lásky všech bytostí. Ale jednou se má do něho vrátit ze svobodného rozhodnutí každého jednotlivce. „Toto jest můj posvěcený cíl, abyste se vespolek milovali“, čteme v 15.kapitole Janova evangelia. Ale cesta k tomuto cíli nevede poučováním ani kázáním, ale výchovou v prostředí lásky a důvěry ve svět, výchovou, do níž učitel vnáší svou vlastní lásku k dětem a své vlastní – možná, že pracně vydobyté, vyvzdorované – vědomí, že svět, necht' si je na povrchu plný nevraživosti, sobectví, ničivé agresivity, je přesto nesen a prostoupen nejmocnějšími silami dobra, a že každý, i sebetěžší lidský osud je vždycky dokladem láskyplného zájmu vyšších bytostí o věčnou individualitu člověka, o to, čemu Komenský říká „obraz Boží v člověku“.

Citovaná literatura

- 1/ Opera didactica omnia I, 1657
- 2/ Sto listů Jana Amosa Komenského, Praha 1942/45, dopis vévodovi belzskému z 1.poloviny r. 1630, str.18
- 3/ JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, díl III, Praha 1992, Pampaedia VII/29
- 4/ Tamtéž, Pampaedia X/10
- 5/ JAK, Continuatio admonitionis fraternae, in: Jan Amos Komenský o sobě, Praha 1987, str.238n.
- 6/ Julie Nováková, ¼ století nad Komenským, Praha 1990, str.49, 199.
- 7/ Francis Bacon, Nové organum
- 8/ JAK, E scholasticis labyrinthis exitus in planum, přel. J.Patočka, in: Pansofický vychovatel, Praha 1956, str.58
- 9/ JAK, Informatorium školy mateřské, kap.1
- 10/ Tamtéž, kap.6
- 11/ Sto listů Jana Amosa Komenského, Praha 1942/45, dopis Michaelu Endterovi z června 1665
- 12/ cit. Podle Milada Blekastad, Comenius, Oslo-Praha 1969, str.712
- 13/ Rudolf Steiner, Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik, v soubor.vyd. GA 293

3 Hledač ducha

Komenského otázky po nadsmyslovém poznání

Ve 42 letech začíná Komenský pomýšlet na vytvoření „pansofie“, souhrnu všeho lidského vědění. Píše nejprve přípravné studie k tomuto tématu. Jedna z nich je určena Jednotě bratrské, má přemoci nedůvěru členů k jeho snahám. Jmenuje se „Conatuum pansophicorum dilucidatio“ („Objasnění pansofických snah“) a pojednává v ní o struktuře zamýšleného souhrnu všeho vědění. Jeví se mu jako „chrám moudrosti“ a srovnává její architekturu s podobou Mojžíšova svatostánku, Šalamounova chrámu a chrámu z vidění Ezechielova. „Všechno, co obsahoval Šalomounův chrám, bylo posvátné,“ píše. „Tak nechť je tomu i s chrámem moudrosti; jeho obsah buď čistý a svatý, věnovaný nejvyšším účelům.“ Každé poznání souvislostí mezi věcmi znamená totiž ve smyslu Komenského pronikání k ideám Božím; proto v pravém poznání vstupujeme do posvátného okrsku, do neviditelné svatyně. Ideový chrám, který z nitra podpírá a navzájem propojuje všechno viditelné, musí nějak odpovídat proporcím, které Bůh stanovil například pro Šalomounův chrám (1.Král.6). Tuto myšlenku – shodu chrámových rozměrů, jak je udává Starý zákon, se strukturou neviditelné moudrosti, prostupující svět, rozvádí Komenský ve své studii do všech podrobností. Prostřednictvím „pansofie“ má vzniknout myšlenková stavba s takovými proporcemi, aby bylo možné ji prožívat jako chrám. Poznávající člověk, vstupující do prostoru Božích idejí, bude vstupovat do posvěceného vnitřku tohoto chrámu. A tím, že se bude pohybovat v tomto posvěceném prostoru, získá sám podíl na posvěcení, neboť jej bude prostupovat Boží moudrost: „To však, co Bůh kdysi přislíbil stavitelům jeruzalémského chrámu, svou přítomnost, svou pomoc, své požehnání, to smějí očekávat i budovatelé chrámu moudrosti, neboť pravil: Miluji ty, kdož mne milují.“ Poznání se má změnit v bohoslužbu, jež člověka nově spojí s Bohem.

Podle Komenského se tedy v procesu poznání uskutečňuje něco podobného jako se kdysi uskutečňovalo ve viditelném světě při stavbě chrámu. Má přitom pochopitelně na mysli výhradně tři chrámové stavby izraelského národa. A přece

- 35 -

by byl mohl mluvit stejným právem o jiných chrámech starověku. Rozměry chrámů nebyly v žádné ze starověkých kultur chápány jako něco nahodilého, vyplývajícího z lidské libovůle, nýbrž řídily se vždycky nějakým druhem zjevení, vyššího příkazu. Měly vždycky navozovat nějakým způsobem tušící dojem o proudění nebeských sil, působících z kosmického okruhu do hmotného světa, zejména při budování lidského těla. (Ne nadarmo přirovnává Kristus své tělo k chrámu – Jan 2,19.). To co staré národy patrně postihovaly už jenom neurčitým tušením, snaží se Komenský přetavit do podoby jasně formulovaných myšlenkových spojitostí, tedy pozvednout to do plného jasu vědomí: myšlenky necht' jsou zrcadlením smysluplného božského základu všeho stvořeného, zrcadlením Logosu, z něhož se zrodilo a rodí všechno, co kdy povstalo (Jan 1,3).

Poznávání jako bohoslužba, myšlení jako přijímání ryzího božského obsahu: tady Komenský vyrůstá nad jakoukoli svou inspiraci z antické filosofie, i když se současně i tady o ni opírá – jeho přírodovědecké úvahy používají aristotelských pojmů (jinak to v jeho době ani nebylo možné), jeho metafyzické úvahy čerpají z platónské představy, že smyslový svět je zrcadlením věčného světa idejí, věčných duchových pravzorů všech věcí, a zejména z představy novoplatoniků, že tyto ideje jsou zároveň silami působícími ve věcech. „Ó ideje věcí, popdivuhodné znaky Boží moudrosti, které jste pravou bytností a životem věcí samých! Kdybyste nebyly vy, nebylo by nic; kdo vás nezná, nic nezná, kdo vás zná, zná všechno.“ (1/) Ale antické představy se u Komenského spojují bez zábran s křesťanskými věroučnými představami, a navíc s představami rosekruciánskými. A největší význam idejí tkví v tom, že umožňují spojení s Bohem, v jehož mysli spočívaly už od nepamětna: „Ideje totiž... stejně jako pocházejí od samého Boha,... tak i svou formou Boha ukazují, a ty lidi, které skutečně osvěćují, spolu i k Bohu přitahují.“ (2/) Vyrůstáním do světa idejí proto člověk proniká za hranice smyslového světa; není nic, co by ve formě idejí nakonec nemohl pochopit. „Nic nám není tak vzdáleno,“ říká, „aby toho naše mysl nedosáhla,

povznese-li se vzhůru, nic není tak velikého, aby to neobsáhla, jestliže se plně rozvine, a nic není tak skrytého, aby to nevypátrala, bude-li správným způsobem pátrat a postupovat až ke krajním mezím.“ (3/)

8) 36 –

Je jenom důsledným domyšlením těchto představ, jestliže Komenského filosofie na rozdíl od metafyzických úvah jiných filosofů nehledá jenom jakési obecné nejvyšší principy smyslového světa, nýbrž že od začátku předpokládá i existenci jiných světů. A tak „Pansofie“, jádro „Obecné porady o nápravě věcí lidských“, „přehlídka veškerého světa“ (4/), kniha, v níž „mohou najít všichni v úplnosti všechno, co je pro ně nezbytně nutné“ (5/), je rozvržena na osm částí, protože pojednává o osmi různých světech:

- 1) Svět možný, tj. úplná soustava lidských myšlenek, bez ohledu na to, zdali jim v dané chvíli něco odpovídá v reálném světě.
- 2) Svět pravzorový – svět idejí, tak jak jsou obsaženy v mysli Boží; tato část „Pansofie“ ústí do líčení dialogu Lásky, Moudrosti a Moci, z něhož povstalo všechno, co bylo stvořeno.
- 3) Svět andělský – svět nehmotných bytostí, prostředkujících mezi světem idejí, trvajících věčně v Bohu, a smyslovým světem.
- 4) Svět materiální – v podstatě přepracování a konečná verze někdejší Komenského „Fyziky“ („Physicae synopsis“).
- 5) Svět lidské dovednosti – souhrn dovedností, jimiž lidé ovládají přírodu
- 6) Svět mravní – zásady vlády člověka nad sebou samým.
- 7) Svět duchovní – souhrn všeho, co je možné zjistit o vztahu mezi člověkem a Bohem; v tomto oddílu Komenský pojednává o otázkách hříchu a spásy a o svobodném odevzdání vůle Bohu, cíli zbožnosti.
- 8) Svět věčný – budoucí konečná podoba světa, v níž „bude Bůh ve všem vším“. (6/)

Tento přístup k filosofování o světě je v dějinách filosofie ojedinělý. Na to už poukázal Steiner v přednášce z 11.4.1916 v Berlíně, kde se rozhovořil podrobně o tom, jak se Komenský svým úsilím o vybudování „chrámu moudrosti“, tj. úsilím

vyjádřit myšlenkami skutečnosti vyššího světa – postihované v dávné minulosti jasnozřivým vnímáním, ovšem tehdy ve více méně utlumeném vědomí -, stal přímo předchůdcem moderního úsilí duchovědného. Steiner to shrnul do slov: „To, co Goethe líčí ve Viléma Meistera létech putovních, zejména v těchto Létech putovních,

- 37 -

to co chce udělat z člověka, - to je pokračování toho, o co usiloval Jan Amos Komenský. A zase, aniž bychom museli být neskromní, když se jen objektivně zadíváme na to, co by mělo být cílem našeho snažení, můžeme rozpoznat, že už v 16.,17.století byl učiněn začátek, a že my máme jenom úkol, abychom se správným způsobem zařadili do postupu vývoje lidstva... Chceme to, co sám postup vývoje lidstva nutně vyžaduje.“ (7/)

Je přirozené, že i „svět materiální“ se Komenskému za těchto předpokladů musel jevit jako zrcadlení vyšších světů. Tyto představy, které už kdysi zpracoval ve své „Fyzice“, rozvádí v „Pansofii“ do všech důsledků. Celý svět je tu popisován jako odraz Božské Trojice, jeho líčení se pohybuje v „triádách, trojicích spřízněných prvků, z nichž vždycky jeden odpovídá Otci, druhý Synu, třetí Duchu. V „Pansofii“ Komenský zdůraznil tento aspekt do té míry, že český komeniolog Jaromír Červenka to nazývá „skutečně ďábelským tancem triád“ (8/). V každém případě je možné Komenského nazvat nejdůslednějším trinitárním myslitelem v dějinách filosofie. Zde aspoň několik motivů z jeho představ o světě: Na počátku stvořil Bůh tři principy – hmotu, ducha a světlo. Z nich povstaly tvůrčí kvality sulphur, mercur a sal (síra, rtuť a sůl, nikoli však jako fyzické látky, ale jako nadmyslové prvky). Potom tři živly, potom postupně tři přírodní říše. Rostliny podle Komenského obsahují navíc proti nerostům „spiritus vitalis“, ducha života, zvířata navíc ještě „spiritus animalis“, ducha živočišného. Člověk, chápaný jako mikrokosmos, jako svět v kostce, je sám trojčlenný. Tři články jeho bytosti Komenský původně nazýval „tělo, duch a duše“, přičemž výraz „duše“ označoval nesmrtelnou složku, již se člověk liší od zvířat. Když později, po 30 letech, přepracovával své dílo, prohodil pojednou, pravděpodobně po vzoru pavlových listů, označení „duch“ a „duše“. Jako „duši“ označil nyní to, co má člověk společného se zvířaty, kdežto „duch“ představuje nyní to, co z člověka činí nesmrtelnou bytost – neboť člověk je „mikrotheos“ – „miniaturní obraz Boží“.

Na Komenského „Fyziku“ a na její rosekruciánskou inspiraci upozornil Steiner už v r.1907:

„Pro člověka, který se chce zhloubat do tajuplného, a přece tak jasného postupu lidského ducha, je to vždycky něco velmi zajímavého, když vezme do ruky některou – jakoukoli – starou knihu a když se nejen zhloubá do této knihy tak, jak to dělává

- 38 -

mnoho učenců, kteří z ní pak vyčtou leda to, co je „panstva vlastní duch“, (9/), nýbrž když se vcítí, vžije do ducha příslušného autora. Mohli bychom sáhnout po čemkoli: ale sáhneme po Komenského „Fyzice“, jež vyšla 1633. Je to „fyzika“, pod níž si dnešní člověk už vůbec nic kloudného nepředstaví, protože se tam sice mluví o věcech fyzických, ale tak, že je úplně jasné, že ten, kdo zde mluví, poukazuje zároveň s každou fyzickou věcí na to, co je duchově za ní, a že vidí v každé hmotě, v každé síle nástroj, výron duchových bytostí a duchových sil, stojících za nimi. V této knize, ve „Fyzice“, se popisuje mnohé, co bylo tehdy předmětem poznání. Ale Komenský, onen velký pedagog a myslitel 17.století – narodil se 1592 -, nejenom přijal a shrnul poznání své doby, nýbrž měl také velké, hluboce osobité myšlenky o lidech a událostech a nacházel hluboké duchovní souvislosti. Komenský je zvláštní osobnost, jakých od 14. a 15.století byla celá řada.

Víte z jiných rozprav, že ve 14.století a definitivně v 15.století byl založen řád takzvaných rosekruciánů; onen řád, jenž novodobou formou zpracovává a uchovává prastará tajemství: Tento řád, jenž při svém založení se skládal jenom ze sedmi členů, působil až do našich dob v úplné tajnosti. A nikdo nevěděl, kdo je rosekrucián, než rosekrucián sám.

...Teprve dnes nadešel čas, kdy něco z rosekruciánských tajemství smí být sděleno obecnému světu. Ale je a bylo mnoho jiných prostředků a cest, jimiž taková tajemství, která kvetla v okultních školách, vplývají do všeobecného duchovního a kulturního života.

...K těm, kdo díky vysokému duchovnímu vývoji měli vyšší poznatky, kdo v důsledku rosekruciánského ovlivnění se vyšvihli svou silnou, energickou vůlí do vyšších světů, patřil i komenský, tento velký pedagog. Pro dnešní lidi je velice užitečné, aby se zhloubali právě do myšlenek Komenského.“ (10/)

V těchto vývodech rozlišuje Steiner dvojí proud rosekruciánského hnutí. Jeden působící zevně – k němu patřily například i všechny ty spisy a letáky, jimiž se Komenský zabýval po návratu z Herbornu. A pak druhý proud setrvávající pod povrchem historického dění, tedy esoterní, působící na viditelný vývoj z neviditelná, nebo řečeno se Steinerem: z duchového světa. Stát se „členem“ tohoto skrytého proudu nebylo v moci nikoho z lidí. Ale otevřít se jeho inspiraci bylo možné duchovně

- 39 -

vnímavým jedincům. Mezi ně patřili nepochybně i autoři některých rosekruciánských spisů, i když původní impulz, odkázaný u nich na subjektivní vnímavost příjemce, byl v nich většinou asi různou měrou zkreslen. A mezi ně, jak uvádí Steiner, patřil i Komenský, jehož „Fyzika“ je patrně nejvýznamnějším dokumentem rosekruciánského vlivu v oblasti vědeckého uvažování.

Komenský si bezpochyby uchovával ze své někdejší četby pocit o vážnosti a významu rosekruciánských myšlenek. Vysvítá to z toho, že později vědomě pátral po existenci rosekruciánského řádu. Kdysi, v Herbornu, se osobně seznámil s Johannem Valentinem Andreae, autorem „Chymické svatby Christiana Rosenkreutze“. Později, v období, kdy pracoval na „Fyzice“, navázal s ním písemné spojení. Žádal, aby se směl stát členem tajného bratrstva, založeného Andreaem r.1620 a usilujícího – obdobně, jak se o tom psalo v rosekruciánských spisech – o všeobecnou reformu lidstva; jmenovalo se „Societas Christiana“ („Křesťanská společnost“). Andreae tehdy – uprostřed třicetileté války – odpověděl rezignovaně a bez naděje v budoucnost; prosil, aby Komenský nevolal vyčerpaného bojovníka do nových bojů. Přesto se Komenský nevzdal a nepřestal naléhat, až byl nakonec přijat. V Evropě bylo v té době více podobných tajných společností, uchovávajících v té nebo oné podobě esoterní poznatky, a lze předpokládat, že „Societas Christiana“ nebyla jedinou skupinou toho druhu, jejíž činnosti se Komenský účastnil. I „Kolegium světla“, které měl založit a zorganizovat v Londýně, mělo být vytvořeno na způsob těchto společností.

Jak se Komenský dozvěděl o existenci „Societas Christiana“? Dopisu, jímž se obrátil na Johanna Valentina Andreae, musela předcházet léta touhy a hledání. Ale Komenský vyhlížel takové společenství, protože zřejmě cítil, že tendence rosekruciánského hnutí znamenají naplnění křesťanských ideálů v pozměněné,

novodobé podobě, sjednocení vědy a víry. Z poslední doby jeho života se dochoval záznam: „Bratrstvo Růže a Kříže, jehož první naplnění bylo na Jednotě bratří českých, kterou Bůh vedl cestou kříže ke světlu.“ (11/) Tak úzce spojoval své vlastní náboženské úsilí v Jednotě bratrské s rosekruciánskými ideály!

Přítom dovedl i sám vést zřetelnou dělící čáru mezi viditelnými, exoterními projevy rosekruciánství a jeho skrytou, esoterní existencí. Otevřeme-li „Labyrint světa“,

- 40 -

zjistíme, že jeho 13.kapitola přináší drsnou karikaturu tohoto hnutí a dává tím najevo, že toto hnutí neukazuje východ z labyrintu marnosti a nevede k onomu vnitřnímu setkání s Kristem, do něhož pak vyprávění ústí. Tady se vnucuje otázka, jak je možné, že se Komenský zčista jasná staví k rosekruciánům tak kriticky? Milada Blekastadová to ve své obsáhlé monografii o Komenském zdůvodňuje tím, že Komenský zde nekritizuje podstatu věci, nýbrž vnější zmatky způsobené záplavou rosekruciánských spisů a protispisů před třicetiletou válkou. Můžeme jí dát za pravdu, neboť v „Labyrintu“ najdeme obdobně i karikaturu křesťanských církví, a stejně i právníků, filosofů nebo lékařů, aniž bychom Komenského mohli podezřívat, že zavrhuje křesťanství, právo, filosofii nebo lékařství jako takové. Přesto není vyloučeno, že 13.kapitola „Labyrintu“ naznačuje i záchvěv nejistoty, pochyb, jež snad – občas – vyvstávaly v Komenském, když se snažil uvést v soulad křesťanství, jak je poznával z Písma, a ony nové, z Písma stěží odvoditelné myšlenky, jež přinášelo rosekruciánství. Ale Komenský byl člověk rozporuplný, pochybující a bez ustání korigující svá přesvědčení. Jeho poslední slovo v té věci v každém případě vyznává souvislost rosekruciánství s křesťanstvím Jednoty bratrské.

Uvědomíme-li si jeho stálé hledající úsilí, pochopíme i onu stránku jeho života, pro kterou byl už za života často napadán a která byla později považována skoro výhradně za doklad jeho dobové omezenosti, dokonce za doklad nedůstojné pověrčivosti. Je to jeho zájem o lidová proroctví, o nichž se předpokládalo, že pocházejí z Božího vnuknutí. Abychom posoudili, do jaké míry přítom u něho mohlo jít o pověrčivost, pokusíme se vylíčit příslušné události poměrně dopodrobna.

Komenský byl v zásadě přesvědčen, že všechno, co je možné vědět o vyšších světech, je třeba zjišťovat nepřímou, tj. vyčíst to pečlivým zkoumáním z přírody anebo z bible, kterou chápal jako souhrn Božích zjevení určených lidstvu. Proto také

poznatky o vyšších světech, ať získané z přírody nebo z Písma, musí tvořit ukončený, uzavřený systém, do něhož už nemohou přibývat nové poznatky. Takto o nich uvažuje i ve své „Pansofii“. A přece se od setkání s Kryštofem Kotterem ve Šprotavě v r.1625 nemohl ubránit otázce, zdali Bůh snad za určitých okolností neposkytuje lidem další, nová, přímá zjevení. Když se s ním seznámil, byl Kotter už v dalekém okolí vyhlášeným prorokem. Přitom se sám původně dlouho zpěchoval mluvit o svých

- 41 -

zjeveních. Až když ho opustilo všechno štěstí v řemesle a přišel o majetek, usoudil, že to je Boží trest za jeho mlčení a rozhodl se zveřejnit své vize; Bůh – tak to aspoň chápal on sám – pak už od něho odtáhl trestající ruku. Komenský, když byl na něho upozorněn, prostudoval všechna jeho dosavadní proroctví, vyjádřená většinou v tajemných znameních a symbolech. S pohnutím se tam dočítal, že vláda Antikristova se chýlí ke konci. Jak to asi rozdmýchávalo jeho politické naděje! Pak rozmlouval s Kotterem osobně a kriticky ho přitom pozoroval: Co je to za člověka? Neobjevil nic, co by i jen málo nasvědčovalo tomu, že snad své zážitky jenom předstírá. Stejně o něm soudil i Komenského přítel, šprotavský duchovní Menzel, který Kottera mnohokrát vyslychal a „neobjevil ani nejmenší stopu klamu“. Komenský nemohl jinak než být přesvědčen o jeho naprosté upřímnosti. „Nemohl jsem se neobdivovat andělskému hlasu, který pokolení lidskému opět zazněl, a milosti, o níž jsme si mysleli, že již po tolik století byla lidstvu odepřena, které se nám dostalo tolika a tak důležitými zjeveními.“ (12/) I když si nedovedl vysvětlit původ Kotterových údajů, zamítl představu, že jde o svévolné výmysly nebo o fantazie člověka pomateného. Oč tu tedy šlo? Cítil, že narazil na něco, co přesahuje okruh smyslových zkušeností a obvyklých rozumových úvah. Promlouvá tedy Kotterovými ústy opravdu Bůh? Přeložil všechny vize do češtiny a zaslal je svému tchánovi, senioru Jednoty.

K překladu vizí připojil hned drobný spisek, v němž formuloval své stanovisko k proroctvím: Je si plně vědom toho, že řada událostí, předpověděných Kotterem na určitý rok, nenastala. Na druhé straně se přesvědčil o jeho pravdivosti a bezúhonnosti. Proto - tak soudí – musí vize být pravé a pocházet buď od Boha nebo od ďábla. Čtenář necht' se pomodlí, aby ho Duch svatý osvětil potřebným způsobem,

pak snad bude moci posoudit, odkud zjevení pocházejí. Neboť zjevení tu byla a budou, ale o jejich pravdivosti nemůže člověk rozhodnout pouhým rozumem, k tomu je třeba milosti. To je stanovisko, jehož se pak Komenský držel v zásadě i nadále. A ke každému dalšímu vydání předpovědí připojoval vždy úvod v tomto smyslu.

Pověst o Kotterových proroctvích se rychle rozšířila. Ještě téhož roku byl Komenský požádán, aby pořídil opis proroctví pro českého ex-krále Fridricha

- 42 -

Falckého: Boží zjevení prý by ho mohla pohnout k návratu do Čech, což si vřele přáli zejména členové Jednoty. Nechtěl se unáhlit. Konzultoval tehdy své stanovisko s člověkem, kterého považoval za nejpovolanějšího. Byl to starý superintendent Kryštof Pelargus ve Frankfurtě nad Odrou, který Kottera už sám dvakrát důkladně vyšetřoval. Nejprve si u něho Komenský směl dvě hodiny prohlížet jeho velikou knihovnu, pak teprve přišla řeč na Kottera. Pelargus ukázal na své regály: „Dotazoval jsem se všech těch starých i nových autorů, žádný nemá nic proti novým zjevením. Modlil jsem se ve dne v noci – a došel jsem k výsledku, že dozajista Bůh poslal svého anděla... Nelituj námahy, pracuješ na díle Božím.“ (12/) Komenský pak odjel do Den Haagu a předal tam osobně Kotterova proroctví Fridrichovi Falckému. Ale ten se už nemínil zaplétat do českých záležitostí a Kotterových výzev nedbal, takže proroctví už nezměnila běh dějin. – Ještě v říjnu 1626 přivedl Komenský Kottera do Brandýsa nad Orlicí, kde Kotter ujistil 14 shromážděných kazatelů Jednoty, že příští rok budou vysvobozeni; probudil tím mnoho marných nadějí. Ale Komenský nepřestával mít o jeho vidění zájem. –

Druhou osobou, jež svými vizemi zasáhla do Komenského života, byla Kristina Poniatovská. Její ovdovělý otec byl knihovníkem Karla ze Žerotína, který se v té době usadil ve Wroclavi (tehdy Breslau). Šestnáctiletá Kristina byla proto svěřena na vychování spřátelené rodině v severovýchodních Čechách. Tam začaly její extáze; jí samotnou často smrtelně vyděsily a často se při nich zdálo, že se dostala na pokraj smrti – její dech i tep ustávaly. Komenský měl příležitost sledovat její prorocké záchvaty od samého začátku. Nepochyboval o tom, že se tu projevuje něco, co se vymyká rozumového úsudku. Naproti tomu její otec, když byl zpraven o jejím stavu, jí nejprve přísně vzkázal, ať se raději drží Písma a katechismu. Ale o vánocích přijel

z Wroclawi za ní, stal se svědkem několika jejích vizí, a když se vrátil, potvrdil po těžkých vnitřních bojích písemně, že už nemůže nevěřit v pravdivost jejích zjevení.

Koncem ledna 1628 si vynutila, že musí jet osobně do Jičína za Albrechtem z Valdštejna. Zanechala mu tam dopis, že nevzdá-li se úmyslu dobývat Stralsund, zahyne zlou smrtí. Valdštejn proctví nebral vážně.

Začátkem února se bratří z Čech a Moravy stěhovali do Lešna. Tam Komenský přijal Kristinu k sobě do rodiny a zaznamenával podrobně všechno, co se s ní dalo.

- 43 -

I Kristina sama zapisovala každé své vidění. 16.února prožívala v hluboké extázi smrt svého otce ve Wroclawi. Dodatečně se její údaje plně potvrdily. Její pověst se rychle šířila po městě. Kníže, jemuž Lešno podléhalo, sezval mezinárodní kolegium lékařů a theologů, mezi nimi Komenského, aby Kristinu vyšetřili. To se stalo. Po delších diskusích se kolegium dohodlo, že vize – oděné často do půvabných biblických obrazů – jsou nesporně pravé.

29.října ohlásila svou poslední vizi. Záchvaty se pak už neopakovaly, jenom v noci mívala podivné sny. Komenský si poznamenal sen, v němž viděla Valdštejna zavražděného mnoha kopími. V lednu 1629 ochrnula na jednu stranu těla. Vedlo se jí velmi špatně. Na 27.ledna v 5 hodin předpověděla svou smrt. Starému duchovnímu, který ji připravoval na odchod ze života, řekla, že on zemře ještě dříve než ona. To se splnilo. Mnozí za ní pak přicházeli a ptali se, jak dlouho ještě budou naživu; Komenskému tehdy předpověděla dlouhý věk. 27.ledna se u jejího lůžka sešlo množství zbožných žen. V udanou hodinu skutečně vydechla naposled a byla uložena do rakve. Náhle se v rakvi pozvedla a zkroušeně prosila o šaty, Bůh že ji poslal zpátky na zem. Večer už seděla s rodinou u stolu. Žila pak ještě 15 let, vdala se, měla pět dětí, ale churavěla tuberkulózou, již nakonec podlehla. Vize už se u ní neopakovaly.

Po jejím zázračném zmrtvýchvstání se radili duchovní Jednoty, jaké k ní zaujmout stanovisko. Ani vzývání Ducha svatého však nepřivodilo jednotný názor. Bylo proto rozhodnuto mlčet a vyčkat s úsudkem, aby neshodou nebyla narušena bratrská láska v Jednotě. I Komenský se podřídil tomuto rozhodnutí. Přesto se zanedlouho jak proctví Kotterova, tak Kristinina šířila tiskem po Evropě v mnoha jazycích.

Třetí člověk v okruhu Komenského, který měl prorocká zjevení, byl Mikuláš Drabík, o pět let starší spolužák Komenského ze strážnické školy. Byl to hromotluk s mimořádně zvučným hlasem, nezalekl se prý ani loupežníků, zato se bez odmluvy podřizoval své zhýčkané ženě, pocházející z bohaté soukenické rodiny. Stal se kazatelem Jednoty a byl patrně kmotrem jednoho ze zemřelých dětí Komenského. Ten o něm píše: „Vůči Bohu je pokorný, vůči lidem však dosti prudký a pyšný, příliš nevázaný ve slovech i skutcích, na osoby se neohlíží. Zkrátka hříšný člověk jako my všichni, ne však pokrytec jako většina lidí. Je to mocný kazatel, jemuž není možné

- 44 -

naslouchat bez pohnutí, ale jinak člověk zcela průměrný.“ (12/)

Když se bratři museli vystěhovat z Fulneku, usadil se v Lednici u Púchova. Převzal tam po své ženě obchod s látkami a jezdil na trhy na Slovensko, odkud se vracel se zásobami vína, jemuž patrně sám silně holdoval. Byl proto zbaven kazatelství v Jednotě, přičemž i Komenský podepsal tento dekret. Drabík hrdě prohlásil: „Však mohu být něčím více než kazatelem!“ V důsledku své nevyrovnané povahy propadal občas hlubokým depresím, ale tehdy také začal mít vidění, za měřená většinou na vývoj politických událostí. Bůh v nich zpravidla nabádal některého z protestantských vladařů, aby vytrhl do boje proti některému katolickému státu. Jednota zaslala o jeho viděních zprávu Komenskému, který se toho času ubytoval s rodinou ve švédském Elbingu. Vzkázal: Modlit se a vyčkat s úsudkem!

Drabík, poháněný vizemi, se usilovně snažil ovlivnit politické dění. Někdy značně neúspěšně. Například přesně den poté, co kníže G.Rákóczi podepsal v r.1645 mír s rakouským císařem, objevil se najednou v jeho ležení, aby ho pohnul k válce proti císaři a aby ho pak pomazal za krále uherského. Pozdě! Přesto se nevzdal myšlenky, že Rákócziové se musí stát z vůle Boží uherskými králi.

Roku 1650 podnikl Komenský tajně cestu na Moravu a na západní Slovensko, zejména do Púchova. V Lednici ho znenadání uvítal Drabík s naléhavou žádostí, aby se odebral za Zsigmondem Rákóczim, synem starého knížete, do Sárospataku. „Proč?“ tázal se Komenský. „Má se stát králem!“ Komenský se po těch slovech rozzlobil a Drabíkovi připomněl tak ostře jeho různá chybná proroctví, že se Drabík rozplakal. Přesto ještě předal Komenskému záznam svých proroctví, který mu Bůh přikázal opatrovat až do příchodu Komenského. V rukopise byla skutečně i správná

předpověď jeho nynější cesty. Jinak obsahoval hlavně výhled, že Zsigmond se stane králem uherským, přemůže Antikrista a osvobodí sousední země včetně Čech s pomocí Turků, kteří se pak dají pokřtít. Proroctví přece jen vzkřísila Komenského zasuté politické naděje. Sám už delší dobu plánoval cestu do Sárospataku, ale stále ji odkládal. Drabíkův rukopis ho pohnul k tomu, že se vydal ihned na cestu. Proroctví se sice nevyplnila, ale napomohla k významné pedagogické působnosti Komenského v Sárospataku v letech 1650-1654.

Drabík se rozhodl dopomoci svým proroctvím k účinnosti osobním zásahem.

- 45 -

Začátkem roku 1651 se z ničeho nic objevil v Sárospataku: Bůh prý mu přikázal, aby předložil svá proroctví Zsigmondu Rákóczimu. Komenskému, kterého Drabík označoval neomaleně za svého „přidaného“ (tj. adjunkta) a vůči němuž se často choval neurvale, byl v rozpacích, ale přijal ho do svého domu. Jeho proroctví přeložil rychle do latiny, vskutku je předestřel knížeti, ale Drabíka pak ihned poslal domů do Lednice. Ten mu však nedopřával klid. Zsigmond Rákóczimu adresoval nová a nová poselství, vyzývající ho k válečným tažením, a hrozil Božími tresty, neuposlechne-li. Kníže se zdráhal poslechnout, ale dostával se tím do těžkých vnitřních krizí. Nebyl si jist, zdali z Drabíka přece jenom nemluví Bůh. Do stále nových nejistot a rozporů se tím dostával i Komenský, až nakonec vážně onemocněl. Zapřisahal Drabíka, o němž se rovněž rozneslo, že je těžce nemocen, aby před Bohem a lidmi vyznal, zdali do svých proroctví nevplétá i vlastní výmysly. Drabík odpověděl velmi drsně: pohrůžkou, že Komenského potrestá Bůh, neuvěří-li mu. Mezitím došlo k tomu, že Zsigmondova žena zemřela po třech měsících šťastného manželství, a za několik měsíců podlehl kníže neštovicím. Tato pohroma knížecího rodu by se asi byla stala Drabíkovým neslýchaným triumfem, nebýt okolnosti, že den po Zsigmondově smrti rozhlásil další vidění, že Zsigmond přece jen dosedne na uherský trůn. Komenský tehdy sedl a napsal mu velmi ostrý list, že nikdo už mu nevěří, protože ten, komu sliboval korunu, zemřel a ti, kterým hrozil smrtí, jsou naživu. Ať se přizná, co sám přidal k Božímu zjevení. Místo odpovědi přicestoval Drabík znova do Sárospataku a žádal, aby nová kněžna dala přeložit bibli do turečtiny, tím že se Turci obrátí na pravou víru. Kněžna svolala komisi, aby se vyslovila o hodnověrnosti Božího požadavku. Byl v ní i Komenský. Komise však

nedošla k jednoznačnému závěru a kněžna se rozhodla nezadávat překlad, s tím, že na to nemá peníze.

Po návratu ze Sárospataku dosáhl Komenský toho, že Drabík byl znova uveden – aspoň formálně – do kazatelského úřadu. Když Drabík nepřestal naléhat na zveřejnění svých proroctví, poslal Komenský r.1654 do Anglie – k úvaze o případném vydání – pečlivě redigovanou sbírku proroctví Kotterových, Kristiny Poniatowské a Drabíkových, pod názvem „Lux in tenebris“ („Světlo v temnotách“). Vyšla však až o tři roky později v Holandsku, když se tam Komenský natrvalo přestěhoval; o vydání se

- 46 -

tehdy předem dohodl se dvěma zástupci Jednoty, kteří k němu byli vysláni. Sbírkou opatřil komentářem, v němž neskrýval, s kolika pochybami původně zápasil. Vydal ji nejprve anonymně a rovněž anonymně ji rozeslal různým významným osobnostem. Zájem byl však tak velký, že se později rozhodl vydat ji veřejně, s novými doplňky. O proroctvích se v té době mluvilo rozhodně více než o vlastních spisech Komenského. Drabíkova proroctví pronikla do pracoven králů, dokonce až k tureckému sultánovi. Značná část Komenského korespondence šedesátých let se točila výhradně kolem nich. Na druhé straně byl pro zveřejnění „Lux in tenebris“ v posledních letech života stále znova napadán jak od členů Jednoty, tak od některých theologů. Přitom Drabík nepřestával zavalovat vysíleného starce novými a novými zjeveními a nutil ho, aby je překládal a vydával.

I bratří v Lednici měli s Drabíkem nesnáze a dostávali se s ním do stále nových konfliktů. Dvakrát byl vyšetřován soudem Jednoty, ale pokaždé došlo nakonec k smíru. 1671, rok po smrti Komenského, byl 84letý prorok při nové rekatolizační vlně – přesně, jak to sám kdysi předpověděl – zatčen, odsouzen a sťat pro své nespočetné výroky proti císaři. Výtisky „Lux in tenebris“ byly sbírány a ničeny; v souvislosti s tím byla naneštěstí vykupována a ničena i díla Komenského jakožto Drabíkova podporovatel.

Pokusme se nyní odpovědět na otázku, do jaké míry se ve styku s oněmi třemi zvláštními proroky projevovala Komenského pověřivost? Připomeňme si, že Komenský, i když vize předkládal zas a znova veřejnosti, neskrýval, že byl od začátku naplněn pochybnostmi o jejich hodnověrnosti; tyto pochyby ho neopustily až do smrti. Nebyl lehkověrný. Je jisté, že všechna ta proroctví souzněla s jeho

vlastními přáními o dalším náboženském a politickém vývoji. To asi zvyšovalo jeho důvěru k nim: sám toužil, aby se vyplnila. A bezpochyby chtěl jejich zveřejňováním napomáhat i touženému zvratu historických událostí. Ale to nebylo všechno. Právě on, hledač ducha, musel pozorovat, že osoby, které měly takové vize, překračovaly nějakým způsobem práh obyčejného lidského vědomí. Sám nevěděl, jak je něco takového možné. Vznik vizí byl pro něho do značné míry záhadný. Ale nemínil uzavírat své úsilí o poznání před něčím jenom proto, že to bylo nevysvětlitelné. Naopak, považoval za svou povinnost na toto nevysvětlitelné upozorňovat.

- 47 -

Zveřejňováním proroctví kladl vlastně všem, kdo byli ochotni tomu věnovat pozornost, otázku, do jaké míry je možná bezprostřední komunikace mezi člověkem a Bohem, a jak ověřit, zdali výpovědi určitého člověka o takové komunikaci jsou pravdivé.

Následující století považovala představu, že by člověk mohl komunikovat s Bohem, postupně za stále absurdnější: není-li Bůh, jak by bylo možné od něho přijímat zprávy? Proto musela považovat už předem i Komenského snahy za stále pošetilejší. Stále rozhodněji odmítala se zabývat jevy, které vybočují z rámce poznanych přírodních zákonitostí. Zdálo-li se něco nepochopitelné, přestávalo se o tom uvažovat, problémy se smetaly se stolu důsledným zamlčováním. Ale nesevřel tento druh pštroší politiky v oboru poznání o větší pověrčivosti než Komenského přístup, vybojovaný tolika pochybami a vnitřními krizemi a opřený o myšlenkově bohatě propracované pansofické přesvědčení o existenci vyšších světů než je svět smyslový?

První Komenského otázka: zdali je možné přímé vnímání nadsmyslových skutečností, je dnes zodpovězena dějinným vývojem samým – rok od roku stoupá počet lidí se schopnostmi jasnozření, telepatie i léčby nadsmyslovými silami (nemluvě o existenci anthroposofie a všech oborů působnosti z ní odvozených).

Zato se zdá být stále aktuálnější jeho druhá otázka: jak rozeznat v oblasti nadsmyslových zkušeností pravdu od polopravdy a klamu? Ti, kdo mají nadsmyslové zážitky, bývají přesvědčeni, že je přijali od Boha. Jenomže: i když Boží hlas pronikne k člověku – což není odkázán na to, aby se v něm oděl do těch myšlenek, představ, pocitů a přání, k nimž duševní život příslušného člověka zatím dorostl? Co z jeho

zážitků a výroků pak pochází od boha, a co je pouhým výrazem lidské malosti? Není Drabík klasickým příkladem, jak případné podněty z nadsmyslna jsou nutně falšovány neočištěným a chaotickým vědomím příjemcovým? Je důležité si připomínat, že právě v době, kdy nadsmyslové skutečnosti tlučou velmi výrazně na brány lidského vědomí, je třeba si stále klást Komenského otázku: jsou tato zjevení od Boha nebo od ďábla? Vyjádřeno moderně: je člověk, který je hlásá, na takovém stupni vnitřní vyspělosti, aby je dovedl tlumočit v ryzí, nezkreslené podobě? A dále: Jakým způsobem musí člověk na sobě pracovat, aby byl s to pravdivě vnímat, chápat

- 48 -

a tlumočit vyšší skutečnosti?

Zdá se, že anthroposofie je zatím jediná, která bere tuto otázku vážně a nepřestává zdůrazňovat, jak náročnou práci musí na sobě podstoupit každý, kdo by se chtěl stát nezakalenou nádobou pro zážitky vyššího světa. Nadsmyslové zážitky samy, ať vystupují v duši sebe přesvědčivěji, nedávají jakoukoli záruku objektivitu. I pro jejich přijetí platí přísná výzva Jana Křtitele: Změňte své smýšlení, neboť se přiblížilo království nebes. Bez vůle k sebeproměně se člověk nemůže stát tlumočnickem slova Božího.

V době, kdy žil Komenský, octlo se lidské poznávání světa na významném rozcestí. Šlo o otázku: Kam až sahá lidské vědění? Co může být právoplatným předmětem vědy? Dva vyhraněné názory stanuly proti sobě. Na jedné straně směr Baconův a Descartův: Bacon hlásal, že do oboru vědy a filosofie patří pouze to, co lze plně obsáhnout rozumem, tedy například nikoli zjevené pravdy theologie; ty patří do oblasti víry, nikoli vědy. To byly zásady, jež potom vytyčily cestu rozvoji moderní přírodovědy, opírající se o smyslové pozorování a myšlenkové zpracování smyslových dat, v podstatě s vyloučením všeho, co nepatří do světa smyslové skutečnosti. Naproti tomu věřil Komenský, že lidské myšlení je s to obsáhnout veškeré jsoucno včetně nadsmyslového, a že poznání, které by se uzavíralo před nadsmyslovou částí světa, by postrádalo právě ty nejdůležitější opory pro pochopení světa. A člověk navíc potřebuje „pansofii“, poznání všeho, i k tomu, aby mohl vpravdě porozumět sám sobě. Oba názory stály proti sobě, jako výzva pro každého,

kdo toužil po poznání sebe a světa. A v době Komenského nebylo ještě zdaleka jasné, po které z obou cest se bude ubírat budoucí vývoj vědeckého poznání.

Jako symbol tehdejšího duchovního rozcestí a jako symbol konfrontace obou rozporných přístupů k poznání nám může připadat čtyřhodinová disputace mezi Komenským a Descartem, k níž došlo v roce 1642 v holandském městě Leidenu. Komenský sám líčí setkání takto: „Kteréhosi dne se rozhodli přátelé – pan Ludvík de Dieu, pan Abraham Heydan, pan Klinget a Herebord – zavést mě na rozmluvu s panem René Descartem, bydlícím v přepůvabném zátiší za městem. Rokovali jsme asi čtyři hodiny: on nám vykládal taje své filosofie, já zase jsem hájil přesvědčení, že

- 49 -

všechno lidské poznání, jehož se nabývá pouhými smysly a úvahami, je nedokonalé a mezerovité. Rozešli jsme se přátelsky: já jsem jej vybízel, aby vydal základy své filosofie, jež rok nato byly vskutku vydány, on zase podobně pobádal mne k urychlení mých prací, mimo jiné tímto výrokem: Já za okruh filosofie nevykročím; bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.“ (13/)

Zdá se, že Komenského přehlédl duchaplně-ironický osten, skrytý v tomto výroku. Byl však příliš pevně přesvědčen o nutnosti jednotného a všeobsáhlého vědění, takže přijal Descartova slova s dětskou důvěrou jako chválu.

Věda se ovšem od té doby ubírala jednoznačně směrem Baconovým a Descartovým. Chápání nadsmyslna bylo vyřazeno z okruhu spolehlivého lidského vědění. Dnes obecně rozšířené, primitivně materialistické pojmání existence a technika nové doby jsou plody tohoto vývoje. Na úsvitu moderního intelektualismu se před námi vynořuje obraz Komenského jakožto myslitele, který se prodíral proti proudu a marně se snažil zachránit nadsmyslové vědění, jak se kdysi vyskytovalo například v díle Tomáše Akvinského, v nové podobě pro nadcházející dějinnou epochu. Jeho hlas nebyl slyšen.

Jak je možné, že vývoj tak naprosto pominul jeho myšlenky? Nezapomeňme, že Komenský byl ve své době osobností známou po celé Evropě, jako pedagog, ale i jako filosof! Jak to, že jeho pansofické dílo nezanechalo vůbec stopy v dalším vývoji?

Odpověď na tuto otázku je sice prostá, ale současně pootevřívá dveře do tajemné dílny osudu lidstva, do světa „železných nutností“, uplatňujících se navenek

v událostech lidských dějin. Jde o jeden z klasických příkladů, jak nejintenzivnější lidské snažení někdy ztroskotává o okolnosti zdánlivě zcela iracionální.

Komenského pansofické úsilí naráželo od samého počátku na jednu podivnou překážku za druhou. Nejprve se proti němu začala bouřit Jednota. Když utišil její odpor a odplul s jejím souhlasem do Anglie, vypukla tam zakrátko revoluce a jeho pansofické práce nemohly pokračovat. V Elbingu začal vedle svých pedagogických prací koncipovat „Obecnou poradů“; ale protože se nedohodl se švédskými příznivci, opět přerušil práci a vrátil se do Lešna, nepochybně s touhou, soustředit se tam plně na „Obecnou poradů“. Opět mu to osud nedopřál. Pedagogické povinnosti ho odvolaly do Sárospataku. Když se konečně po letech vrátil do Lešna a mohl se

- 50 -

intenzivně pohroužit do pansofických úvah, vypálili partyzáni Lešno a rozsáhlé části „Obecné poradů“, připravené již do tisku, shořely. Pak získal přístřeší v Holandsku. Ani tam se nemohl věnovat v první řadě pansofii, protože musel nejdříve připravit pro tisk čtyřsvazkové souborné vydání svých didaktických spisů. Teprve potom se mohl věnovat „Obecné poradě“. Vypracoval největší část z ní, ale nežli ji úplně dokončil, zemřel. Podle jeho poslední vůle pokračoval jeho syn s jedním z jeho přátel a ještě s dalšími spolupracovníky v doplňování, pořádání a docelování díla na základě nesčetných poznámek zanechaných Komenským. Devět let trvala tato práce. Nakonec byl rukopis zaslán do německa, do Halle, kde měl být vydán. Vyšly však pouze úvod a první část, všechno ostatní bylo pohřbeno kdesi v archivu pod kupami jiných rukopisů, a to tak důkladně, že se už nepodařilo objevit cokoli z mnohatisícstránkového rukopisu.

Tak se stalo, že nejvýznamnější spis Komenského nemohl zasáhnout do běhu evropských duchovních dějin. Evropská kultura se vyvíjela výhradně pod vlivem Baconovým a Descartovým a evropské lidstvo nemohlo ve svém celku jinak než důkladně zapomenout na jakékoli sepětí s vyššími oblastmi existence. Nemohlo jinak než vejít do temného tunelu materialismu a postupně v něm poztrácet všechny své tradiční duchovní poklady. Skoro tři staletí trvala výlučná vláda baconovsko-descartovského chápání světa. Sice se v průběhu té doby také občas objevovaly osobnosti, které měly dar kontaktu s nadsmyslnem – vzpomeňme na E.Swedenborga nebo H.P.Blavackovou -, ale síť baconovsko-descartovských

myšlenek neposkytovala většině lidí vůbec možnost brát takové osobnosti vážně, prostě prot, že se vyjadřovaly jiným jazykem než uznávaným jazykem běžné vědy.

Uvědomíme-li si, co se tu odehrálo, budeme moci ocenit charakteristické novum Steinerova přístupu: že totiž nemluvil o vyšších světech z pózy proroka-vidce, vyžadujícího uznání své autority, nýbrž že ve všem, co chtěl zvěstovat, navazoval na exaktně-kritickou metodu a střízlivý jazyk baconovsko-descartovské vědecké tradice, tak jako zároveň usiloval – v duchu Komenského – přetavit poznatky o vyšších světech do jasného pojmového jazyka. Navíc nepřestával poukazovat na to, že průchod moderního lidstva materialismem nebyl jenom negativním jevem, úpadkem, nýbrž i druhem dobrodiní, protože právě on dovedl lidstvo k zážitku vnitřní svobody,

- 51 -

nezávislosti na jakémkoli vedení shůry, navzdory všem osudovým nezbytnostem. Svoboda se může rozvíjet jenom z nulového bodu, z vědomí vnitřního osamění, v němž už člověka nic nenese ani nepodpírá. Tímto nulovým bodem člověk díky vědeckému vývoji posledních století prošel velmi citelně. Steiner se tedy zásadně nechtěl stavět do protikladu k tomuto vývoji, jenom zdůrazňoval, že je třeba poznání vnějšího světa rozšířit směrem k duchu. Právě protože se anthroposofie od počátku nechtěla stavět odmítavě k moderní civilizaci, mohla do ní také v mnoha směrech tvořivě zasáhnout a ukázat, jak je možné ji oplodnit duchovými podněty – v pedagogice, v lékařství, v zemědělství, ale i v bankovníctví, v organizaci průmyslových podniků, v uměleckých činnostech a jinde.

Steiner vystoupil se svým zvěstováním na rozhraní 19. a 20.století. Roku 1925 zemřel. 11 let po jeho smrti náhle Dmitro Čyževskij objevil ztracený rukopis celé „Obecné porady“. Teprve nyní se ujasnil obraz Komenského-myslitele a Evropa se mohla seznámit s velkolepým obsahem tohoto spisu, - samozřejmě v době, kdy už nemohl změnit směr kulturního vývoje a kdy celý způsob výkladu už musel působit zastarale, protože byl těžko slučitelný s myšlenkovými formami, jimž lidstvo do té doby přivyklo.

A přece si můžeme být vědomi, že Komenský viděl hlouběji a věděl více než Bacon i Descartes, i když jeho hlas byl umlčen. Jestliže dnes poznáváme stále zřetelněji, že vlna vědeckého materialismu už je za námi a vidíme na všech stranách, jak se brány do vyššího světa zase otvírají každým desíletím šíře, máme všechny

důvody, abychom se zadívali o tři století nazpět a zabývali se znova dílem Komenského, abychom si s obdivem a hlubokým pohnutím připomínali jeho heroický duchovní zápas a uvědomili si, že jeho odkaz si zaslouží, aby tu byli lidé prodchnutí vůlí být mu věrni, tj. pokračovat – i když pozměněným způsobem – v tom, co on začal, protože na druhé straně budeme vědět, že evropská kultura to potřebuje, neboť zápas o proměnu baconovsko-descartovského smýšlení není zdaleka ještě dobojován.

- 52 -

Citovaná literatura

- 1/ JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, Praha 1992, díl I, str.272
- 2/ Tamtéž, str.272
- 3/ Tamtéž, str.276
- 4/ Tamtéž, str.231
- 5/ Tamtéž, str.230
- 6/ JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, Praha 1992, díl II, str.449
- 7/ R.Steiner, Gegenwärtiges und Vergangenes im Menschengeste, GA 167, přednáška z 11.4.1916
- 8/ Jaromír Červenka, Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius, Praha 1970, str.241
- 9/ J.W.Goethe, Faust I, Noc
- 10/ R.Steiner, Symbole und Zeichen als Wirkungen des Chaos, přednáška z 19.10.1907, in: GA 284
- 11/ JAK, Clamores Eliae (viz Dílo JAK, sv.23)
- 12/ JAK, Historia revelationum, 1657, viz též: Jan Amos Komenský o sobě, Praha 1987, str.70 a další
- 13/ JAK, Continuatio admonitionis fraternae, 1669, viz Jan Amos Komenský o sobě, Praha 1987, str.155

